

Çар ваййисен илемё

«Эх, Патăрьел çерё çинче «Зарница» тата «Орленок» республика ваййисем епле иртёç-ши? Районти амăртура хамăр школ чысне тивёçлипех хутёлерёмёр, пёрремёш вырăна тухрăмăр. Финалта тата та йывăртарах пуласси куç кёретех. Унта хастар та пултаруллă ача нумай пухăнать. Апла-и, капла-и – пур пёрех пирён хамăра кăтартмалла», – тесе шухăшларё кашних инçе çула пуçтарăннă май.

Кăçалхи çамрăк армеецсен «Зарница-па» «Орленок» çарпа спорт ваййисен республикари 46-мёш финал ваййисем Патăрьел районёнчи Шанкăртам çывăхёнче иртрёç. Районсемпе хуласенчен килнё командăри çамрăксем тёрлё номинаципе амăтрёç: «Зарница» (7-8 классем), «Орленоксем» (9-10 классем), кадетсем, училищёсем, техникумсем, çарпа патриотизм клубёсем.

«Зарницапа» «Орленокан» тёп тёллевё чи вайлă та, чи маттур ушкăна палăртасси кăна мар. Унан тивёçё – ачасене спортпа туслаш-

тарасси, пёлў шайне ўстерме, туслăха упрама, кулленхи пурнăçра хайсем тёллён пуранма ханăхтарасси. Çаванпа конкурссем тёрлё енлё пулчёç: пултарулăх, теори, спорт, çар хатёрленёвё, туризм, хăрушсăрлăх школё, хайне евёр условисенче чăтса ирттерни, палатка хулинче пуранма ханăхасси, учитель-наставник.

Амăртăва хутшăнанаксен пёрремёш медицина пулăшăвё пама та, сұл-йёр хăрушсăрлăхён правилисене те, автомат салатса пуçтарма та пёлмелле пулчё.

Кунёпе тёрлё амăртура тупăшрёç пулин те ачасем кану пирки шутламарёç. Каçхи апат

хыççан пултарулăх ваййине хутшăнчёç. Ташă каçёнче саванчёç.

– Çамрăк армеецсен ваййисем чуна сирёплетёççё, пёр-пёринпе хутшăнма вёрентёççё. Çакă пире пурнăçра пёрре мар кирлё пулё, – терёç амăртури хастар çамрăксем.

Акă, сан ўкерчёкри Элёк районёнчи Юнтапа школён вёренекенёсем хайсен пирвайхи ситнёнёвёсемпе те камаллă.

Луиза ВАСИЛЬЕВА.

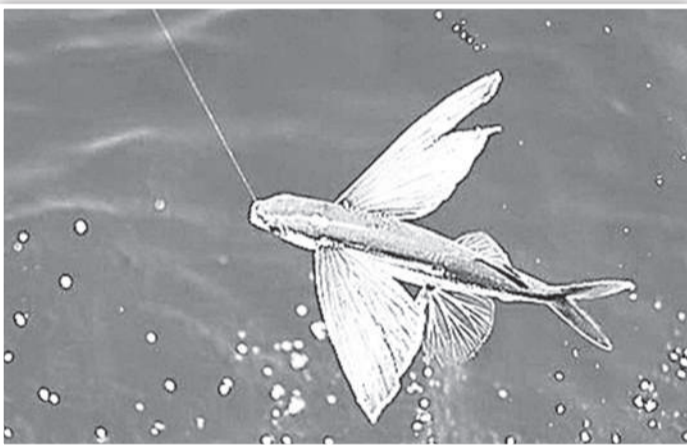
Тинёс тәнши

Вулакансен йышёнче пулă тытма юратакансем те пур пуль тесе шухăшлатпăр. Эппин, çамрăк

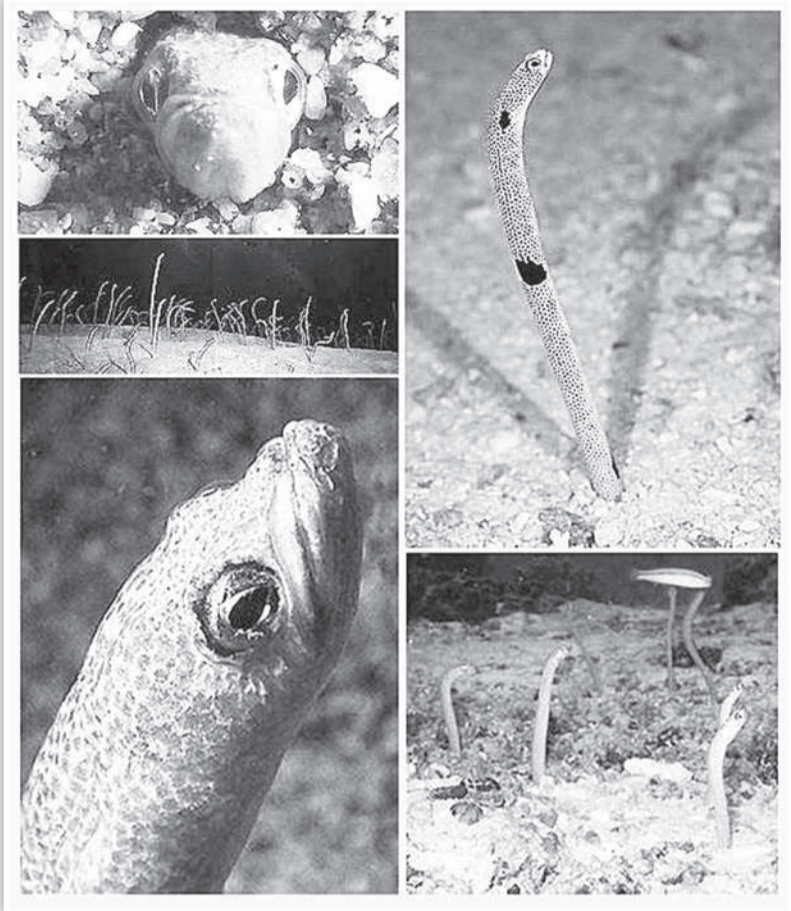
пулăссем пирён тăрăхра мёнле пулă ытларах лекнине пёлесçе ёнтё. Вёсен урăх сёр-шыврисен пирки те пёлес килет ахартнех. Тинёсенче тёлёнтермёш чёр чун нумай. Хăшё-пёри пирён сёр-шывра пачах тёл пулмасть. Вёсенчен пёри – крокодил-пулă.

Вăл Инди океанёнче тата Хёрлё тинёс-ре пурăнать. Çак пулă крокодила аса илтернёрен сáпла ят панă. Вăл вăрăмăшё-пе пёр метра яхăн ўсме пултарать. Унăн ўтне наркăмăшлă йёпсем «илемлетесçе», сáвãпа вăл нимёнрен те хăрамасть. Сывăха ишсе пынă аквалангистсене асърхасан та айкинелле тармасть. Вăл чылай вăхат тинёс тёлёнчи хайёр ашёнче хускалмасър вьртса ирттерет. Сáпла майпа пёр-пёр пулă унăн наркăмăшлă йёпписене пырса перёнессе кётет, вара унпа апатланать.

Тинёсри тепёр тёлёнтермёш – вёсёкен пулă. Вăл шыв сийён «вёсме» пултарать. Малтан тинёсре пысăк хавăртлăхпа ишекенскер кайран унтан сирлёнсе тухать те кăкър тёлёнчи суначёсене сарса сывлăшра темиşe сёккунт вёсет. Хăш чухне хўрине шывран илмесёр унпа палтартаттарса хавăртлăхне ўстерет. Ку апа сáткãнсенчен тарма пулăшат.

Вёсёкен пулă вăрăмăшёпе чи пысăки те 50 сантиметр сёс. Ытларах 10-15 сантиметра яхăн ситёнесçе. Вёсме апа кăкър тёлёнчи суначё май парать. Унăн вăрăмăшё вара пулă кёлетки тårшшё-пех танлашать. Çак пёчёк пулăсем тёрлё тёспе палърса тåраççе. Вёсем пите хитре – сурăмё хура-кавак, хырăмё кёмёл тёслё, ишме пулăшакан суначёсем вара

Тинёсре ўсен-тåран евёрлё чёр чун та нумай. Вёсен йышне Хасси сёлен пулли те кёрет.

Çак пулăсем шывра ишме юратмасçе. Ун вьрãнне тинёсри хайёра хўрипе шåтараççе те унта сурри таран вьрнаçса сўлелле карãна тåраççе. Тинёс куракёсем пекех! Сáпла вёсем кунёпе те тåма пултараççе. Мёнле те пулин хårушлăх сиксе тухсан тўрех сáв шåтåксене кёрсе пытанаççе. Курак евёрлёскерсене хаш-пёр пулă те асърхамасъ. Сáвна пула вёсен серепине сáкланать, сёлен пулă апаçе пулса тåрат. Ытларах вёсем вётё пулăсемпе тата планктонсемпе тåранса пурãнаççе.

асамат кёперён кашни тёсёпе йåлтåртатаççе.

Чёр чунсем – ирён кёзён туссем

Чёр чунсем – пирён туссем. Ёлёкренех сынсем вёсемпе тача сыхãнура пурãнине эфир тахсанах пёлетпёр. Килти вьлãхãн та, тискер чёр чунãн та хайён пурнãс йёркийё пур. Вёсем те пирён пекех ёслесçе, кунё-пех тårмашасçе. Акã сáмахран, пыл хуртнех илер – пёр килограмм пыл тåвас тесен унãн икё миллион чечек сёткенне пухмалла.

Кåвакарчãнсем вара пиншёр сухрãм вёссе кирлё сёре йãнãшмасãрах ситме пултараççе. Апа тупма вёсене ферромагнитсем пулãшаççе. Тата вёсем вёссе иртнё вьрãнсене те ас туса юласçе.

Каюрасен куçе начар курать, анчах та сисёмлехё вайлã аталаннã. Сёр айне суртã сãрхãна кёнине вёсем тўрех асърхасçе, вара тарса пытанаççе. Пурãнакан шåтåкра суртã курãнни унта сáткãн чёр чун кёнине пёлтерет-сёке.

Европа сыннисем пусласа жираф курсан апа «тёвепард» тесе чённё. Вёсем апа тёвепе леопардран пулса кайнã тесе шухãшланã.

Страус сáмартин йывãрãшё килограмм сурã сити тайма пултарать.

Сёленсем виçе сул пёр вãранми сывãрма пултараççе. Çак тапхãрта пачах та апат симесçе.

Йёке хўресем сынсенчен Сёр синче хёрех сакър миллион сул маларах пурãнни паллã.

Дельфинсем сывãрнã чухне хåрах куçне хупмасçе. Сёр синчи чёрё организмсен ситмёл проценчё – бактерисем.

Муравьедсем термитсемпе апатланаççе. Кãткãсене тивмесçе.

Тёве курпунлã пулсан та унãн сурãм шãммиё пур

пёрех тўрё.

Акуласем ниҳасан та шысã чирёпе (ракпа) чирлемесçе. Вёсене сак чиртен иммунитет сыхлать.

Тинёс сáлтårё хайён хырãмлãхне тепёр май тавãрса хума пултарать.

Йёке хўре – чёр чунсенчен чи нумай вãхат шыв ёсмесёр пурãнаать.

Бегемотсем шывра сураласçе.

Каюрасем пёр касра ситмёл ултã метра яхãн туннель чавма пултараççе.

Шуйãн сáварёнче сирём пилёк пин шãл.

Хура эрешмен ами кунне сирём эрешмене яхãн сьет. Страус сáмартин хёрех минутра сёс пиçет.

Ленивецсем пурнãсãн ситмёл пилёк процентне сывãрса ирттересçе.

Тёнчерчи чи пёчёк вёсен кайãк – колибри – утма пёлмест.

Австралие европеецсем килсен вьрãнти халãхран сáпла йитнã: «Мёнле чёнесçе сак сиксе сўрёкен тёлёмелле чёр чунсене?» Лешсем вара: «Кенгуру», – тесе хуравланã. Çакã вёсен чёлхипе «пёлместпёр» тенине пёлтерет.

Шårчãк юнё шурã тёлё, лобстерãн – кåвак.

Юлашки тåватã пин сул хушшинче сынсем нимёнле сёнё чёр чуна та алла хãнãхтарманни паллã.

Пингвинсем метр сурã сўллёшне сикме пултараççе.

Шимпанзёсем хайсене тёкёрте курсан палласçе.

Тёнчере ун пек чёр чун урãх сук.

Крокодилсем шыв айне тарãнрах анмашкãн чулсем сáтасçе.

Шурã упасем пёр сехетре хёрех сухрãм чупма пултараççе.

Хамелеон куçсем тёрлё енелле пãхаççе. Сáвãпа вãл пуçне сáвãрмасãрах инсетрине кураять.

Французсем кåвакарчãна «вёсёкен йёке хўре» теççе.

Тигрсен сáмё сёс мар, ўчё те йãрãм-йãрãм.

Качакан куç шårсийё сáврака мар, тåваткал.

Жирафсен чёлхи хура тёлё.

Кит чёри минутне тãхър хут сёс тапать.

Чãхсем вёсме пёлмесçе. Вёсме хãтланакансенчен чи нумайи сывлãшра вун виçе сёккунт тытãнса тãнã.

Кушакãн янахё аялалла тата сўлелле сёс хускалать.

Кашни вёллере 20-60 пин пыл хурчё пурãнать. Вёсен матки кунне пин сурã сáмартã тåвать. Вãл икё сула яхãн

чечек сёткенне пухакан хуртсем – 24 куна яхãн сёс пурãнаççе.

Тёнчере пурё пилёк сёр зоопарк.

Кãсãя хайён чёпписене талãкне пин хут ситерет.

Акуласем кама е мёне те пулин тапãннã чух куçсене хупасçе. Куçе вёсен кёлеткинчи чи ачаш пайё.

Шуй сёккунтне пёр миллиметр сурã хавãртлãхпа куçать.

Тигрãн малти урисенче пилёк пўрне, хысãлтисенче – тåватшар.

Сёр синче тåватã пине яхãн шапа тёсне тупса палãртнã.

Акã ёнтё чёр чунсен хайне евёрлехёсемпе паллашрãмãр та. Халё, ачасем, сире сáмах паратпãр. Эсир килти тата тискер чёр чунсен пурнãсёпе, вёсен ёсё-хёлёпе кãсãкланатãр пулсан асра юлмалли самантсем пирки хаçата сырса яма васкър. Сирён сывãвãрсене чãтãмсър кётетпёр!

Нина ЦАРЫГИНА (тел. 56-11-80) хатёрленё.

<p>Тантэш чåвãш ачисен хаçачё</p> <p>● УЧРЕДИТЕЛЬСЕМ Чåвãш Республйкин Информаци политикин тата массãллã коммуниацисен министрствин, Чåвãш Республйкин Информаци политикин тата массãллã коммуниацисен министрствин «Хыпар» Издательство сурчё» Чåвãш Республйкин хай тытãмлã учреждений.</p> <p>● ХАÇАТ ИНДЕКСЁ: 54802 - (сур сула) - Чåвãш Республйкинче, 11466 - республика тулашёнче.</p>	<p>● Редакцияе издатель адресё: 428019, Чåвãш Республйкин, Шупашкар хули, И. Яковлев пр., 13.</p> <p>● "Хыпар" Издательство сурчё" АУ техника центрёнче калãпланã."Чувашия" ИПК" АУО типографийёнче пичетленё. 428019, Чåвãш Республйкин, Шупашкар хули, И. Яковлев пр., 13.</p> <p>● "ЧУВАШИЯ" ИПК" ДИРЕКТОРЁ: Тел.: 56-00-23</p>	<p>● ДИРЕКТОР - ТЁП РЕДАКТОР А.ЛЕОНТЬЕВ</p> <p>● ТЕЛЕФОНСЕМ директор-тёп редактор: 56-00-67 редактор, сырусемпе тата юнкорсемпе ёслекен пай: 28-83-86 шкул ачисен пайё: 28-85-69 спорт тата экологи пайё: 56-11-80 право, кãмãл-сипет пайё: 28-83-89 факс: (8352) 56-15-30 бухгалтери: 28-83-64</p>	<p>● РЕДАКТОР В.ФЕДОРОВ</p> <p>● НОМЕР ВУЛАВШИ Л.ВАСИЛЬЕВА</p> <p>● КАЛãПЛАВÇÅ Н.ПЕТРОВА</p> <p>● ЭЛЕКТРОН АДРЕС: e-mail: tantas@list.ru</p>	<p>● ТИРАЖ 2117 экз. сáв шутра Чåвãш Республйкин тулашёнче – 191 экз.</p> <p>● ЗАКАЗ № 2408 Пичете су уйãхён 2-мёшёнче алã пуснã.</p> <p>● ПИРЁН САЙТ: www.hypar.ru</p>	<p>Газета «Тантэш» («Ровесник») зарегистрирована Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор) – свидетельство о регистрации СМИ ПИ № ТУ21-00306 от 10.12.13 г.</p> <p>● паллãпа реклама материялёсене палãртнã</p> <p>Пичете графикла 15 сехетре алã пусмалла, 14 сехет те 00 минутра алã пуснã.</p>
--	---	--	---	---	---

Николай ИМЕЖМЕЖ

Пыл хурчә пуләшрә

Пёчәк Петюк усланкәра йёрсе ларать. Епле макәрас мар-ха? Сырла пустарнә чухне аппәшә аңа пиләк сырла пачә, ыттисене пурака

ячә.

– Ў-ў! Эпә ҫакән чухлә сырла ҫиесшәнччә, – ўлет Петюк икә аләри пүрнисене кә-тартса.

Куштан Петюка ёҫчен пыл хурчә асәрхарә.

– Пыл пурр! Сырларан тут-ләраххи! ҫиес килсен эпә ёҫленине курр! – терә нәрла-нәрла.

Петюк ырма-канми хурта теләнсе сәнарә:

«Епле ывәнмасть-ха вәл.

Ёҫлет те ёҫлет. Никам

парасса та кәтсе лармасть».

Самантрах куштанран ёҫчен ача пулса тәчә.

– Пәлетәп-пәлетәп, Нәрнәруш! Эсә пыл пухатән. Пылне пёчәк чәресе хуратән, – терә Петюк хавасланса.

– Эсә те хурр! Эсә те хурр! – пулчә хурав.

– Аҫта?

– Аҫта пултаратән – ҫаванта!

Пәхатә Петюк – ҫывәхра хурән каска ыртатә. Самантрах мән тумаллине тавсәрчә.

Чупса пычә те хурән хуппине вистесе илчә. Вәр! ҫавәрчә хайәка, кәр! кәшәлларә кәшәла – савәт пулчә те. Пурак-ши, чәрес-ши ку – пәлме ҫук. ҫапах та уса курма юрәхлә.

Пыл хурчәпе Петюк амәртмалла ёсе пикенчәс. Нәрнәруш чечек патне пыратә те пыл сәрәхтаратә. Петюк вара пултараймасть.

«Эпә мәнрен кая! Кәпшанкәран намәс», – хәремесленчә ача. Сасартәк чечек ҫумәнчех хәрлә чәмакка ларнине асәрхарә вәл. «Пыл мар тәк – сырла пухмалла!» – мәлтлетрә шухәш. Хәрлә-кәрен ҫаврашкәсем пәрин хыҫҫән тепри пуракалла куҫма пуҫларәс.

Нумаи пулчә-и, сахал-и, Анюк аппәшә чупса пычә.

– Вәт, Петюк, маттур ача! Манран нумаирах ҫырла пухнә, – теләнчә вәл.

– Мана пыл хурчә пуләшрә, – ёҫлән хуравларә Петюк.

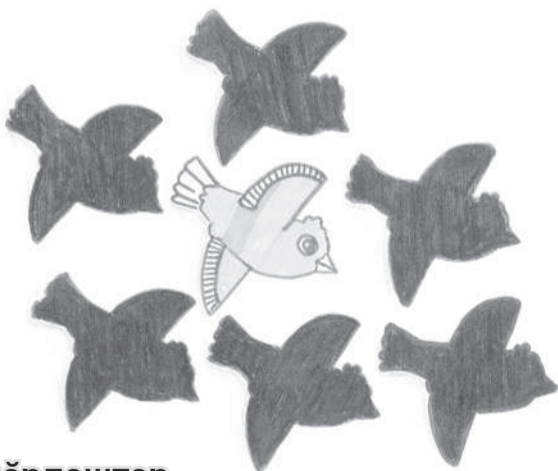

ВҀЙҀ-КУЛҀ УСЛАНКИ

ҫак пүрте хәш аләк юрәхлә-ши?

Вёсен
кайкән
тёрес мар
мёлкине
туп.

Пәнчәсене пёрлештер.

Ксения КОШЕЛОВА

Пирён тәрәхри үсен-тәрән

Хир пётнәкә, пётнәк – Мята. Нумаи ҫул үсекен курәк. Вәйлә шәршә кәларакан ҫак курәк пирён тәрәхра икә тәсли тәл пулатә. ҫёртме-авән уйәхәсенче чечеке ларатә. Шывлә ыврәнсенче, юхан шыв хәррисемпе ҫитәнәт.

Хурән (ҫөр) ҫырли – Земляника. Пирён тәрәхра ҫак ҫырлан виҫә тәсә ҫитәнәт. Вәрманта, усланкәра, каснә вәрманта тәл пулатә. ҫу-ҫёртме уйәхәсенче ҫеҫке ҫуратә. ҫырла сәтеклә те тёрлә витаминран пуян.

Шур (мәк) ҫырли – Клюква. Пирён республикәра икә тәсли тәл пулатә. ҫу-ҫёртме уйәхәсенче чечеке ларатә. ҫимёсә сәтеклә те хәрлә, кәшт кәвасак тутәллә. Медицинара уса кураҫсә. Чәваш Республикин Хәрлә кәнекине ҫухалакан үсен-тәрән йышне кёртнә.

Ҙар ваййисен илемә

ССС 1-меш стр.

Асрах, Ҙав кунсем, асрах..

Ыран Патәрйел тәрәхне каймалла тенә каҗ Эләк районәнчи Юнтапа шукулән вөрәненкә Настя Максимова йалтаһ ыйхине сухатрә. Ҙывәрса каяс тесе пәр енчен тепәр енене Ҙаврәнса выртрә. Ҙук, ниепле те тутлә төлөксен авәрне пугаймарә. Ара, төрлә шухәш канәҗ паварә-Ҙе-ха әна. «Ют Ҙәрте, палламан Ҙамрәксемпе пәр чөлхе тупма пултарәпәр-ши? Вәл тәрәхра, вәрман Ҙывәхәнче Ҙелен нумай теҘҘә тата. Элә вәсенчен мән тери хәранине никам та тавҘараймаҘ-Ҙе. КаҘхине палаткара Ҙывәрнә чухне хайхискер ман Ҙума йәпшәнса кәрсе выртсан? Шикленмелле пек. Е тата пирән поварсем апатне вәхәтра пәҘсерсе елкәрейәҘ-ши? Кутамккәна мән кирлине йалтаһ чикрәм-ши? Чим, саппас калуша каялла кәларса хумалла ахәртнех. Районти әмәртәва та ахалех илсе кайрәм әна. Ҙумәр ҘумаҘь пулә-ха Патәрйеләнче», – тесе шухәшласа выртрә вәл сунакан әш-чикне ниепле ләплантараймасәр.

Пәлханни, пәшәрханни ахалех пулчә. Паләртнә вырәна Ҙитсенех кәмәлә йәлт уәлчә Настяән.

– Ытти район ачисем те хамәр пекех уҘә кәмәллә та ыра чунлә иккен, – терә хавхаланса.

Шкулта Ҙирәм пиләк сул, Ҙав шутра вун пиләк сул директорта вай хуракан Альберт Петрович Коңдратевпа Виталий Иванович Максимов педагог та хәйсен вөрәненкә-семпе пәрлех Патәрйел Ҙәрә Ҙине пычәҘ.

– Вун виҘә сул каялла пирән ачасем республикари финал әмәртәвәнче тупәш-нәччә. КәҘалхи саккәрмәш классем те Ҙакән пек сумлә әмәртәва хутшәнма түр килнәшән чәрәрен савәнәтәп. Тәрәссипе, ачасем пәрремәш класранпах пултарулахе-семпе педагогсене төләнтеретчәҘ. Вөрәнуре, спортра хастарчәҘ. Халә те пур Ҙәрте те Ҙитәнү тәваҘҘә. Олимпиадәсенче ҘәнтәрәҘҘә, конкурссенче паләраҘҘә. Класра виҘә отличник: Настя Максимова, Алена Коңдратевпа, Арина Степанова. Акә нумай пулмаҘь республикари баскетбол тупәшәвәнче виҘҘәмәш вырәна тухрәҘ. Кунашкәл хастар класс хальтерех ас тумәстәп. Ларма-тәма пәлмәҘҘә, пурне те тавҘараҘҘә. Ҙавәнпа та вәсенчен пәрне те тәхәр класс хыҘҘән ниҘта та ярас килмест. Пәлсех тәрәтәп, вәсем вун пәрмәш класс хыҘҘән та патшаләх экзаменәсенә әнәҘлә тытса аслә шукулсене вөрәнке кәрәҘҘә, – тет Альберт Петрович хәйән вөрәненкәсемпе мәнәҘланса.

Альберт Петрович шухәшәпе Ҙак әмәртәва Ҙәнтәрәни мар, хутшәнни паха.

Ҙумәрлә Ҙанталәка пәхмасәр төрлә чәрмав витәр тухса шукул чысне сумлә хүтә-лемә тәрәшрәҘ Юнтапа шукулән вөрәненкәсем.

– Поварсене, Люба Федотовәпа Лена Гавриловәна тав! Вәсем пире мән тери тутлә апат пәҘсерсе ҘитәрчәҘ. Хуран яшки, пәтти, шарккәвә йәлтаһ техәмлә пулчә, – терәҘ хавхаланса Ҙамрәксем.

– Элә пәчәкрән аннене пулашма хәнәхнә. Әна Ҙәмәлләх күрес тесе нумай еҘ тәваттәм. Апатне те хамаһ пәҘсерме юрататтәм. Халә те кукаль-пүремеч хатәрлемә үркенместәп. Пәрле вөрәненкә тантәшәмсене те ту-у-утлә Ҙитәрәс тесе пәтәм чунтан тәрәшрәмәр, – терә Ҙапайлән ҘәҘ хуранти апата Ҙәпәлапа пәтрәтәкан Люба Федотова.

Эпир – пәрремәш!

Патәрйеләнчи ял хуҘаләх техникумәнче повара вөрәненкә Айгуль Акжаровән савәнәҘә виҘәҘәр.

– Техникумсен хушшинче пәрремәш вырәна тухрәмәр. Шкулта вөрәннә чухне сакнашкәл әмәртәва хутшәнса курманччә. Аннене те ыра хыпарпа савәнтарәп киле Ҙитсен, атте патне те Мускава шәнкәравләп, – йәл кулчә пике.

Хастар хәрән амәшә, Светлана Васильевна, чәваш. Ашшә, Куатбек Болтабаевич, казах. 1994 султа Патәрйел районәнчи Анат ТуҘана куҘса килсен Ҙут тәнчене килнә те Айгуль.

– Чәваш чөлхине питә юрататәп әпә. Шкулта вөрәннә чухне те Галина Фирсовна Хлебникова урокәсенә чәтәмсәррән кәтеттәм. Аттен тәванәсем патне хәнәна тәтә-шах Ҙүретпәр, анчах чунәм пур пәрех чәваш тәрәхнех туртатә. Физкультура урокә те маншән чи юратниччә. Ҙавәнпа пичче те тәхәр класс хыҘҘән Шупашкарти спорт шукулне кайма сәннәччә. Шел, май килмерә. Тәрәссипе, пирән семье спортпа туслә. Аслә аппа Динара штанга йәтнә, пичче Арман волейболла, футболла әста вылянә. Маншән Ҙәмәл атлетика Ҙывәх. Гульнәра аппашән та спорт ют пулман, – терә вәл хавхаланса хәйсен туслә Ҙемйипе паллаштарнә май.

Патәрйеләнчех пурәнма киләшет мал әмәтлә Ҙамрәка. Ҙавәнпа кунти техникума

вөрәнке кәнә.

– Ҙынсем Шупашкара әнтәләҘҘә. Элә вара ун пек мар, чун пысәк хуланалла пәрре те туртмаҘь. Ҙитәннине аннене те килте пәччен хәварас килмест. Ара, аттепе пичче Мускавра еҘләҘҘә, аслә аппа Ҙемьеллә, вәталәххи Кировра. Выльәх-чәрләнхне те картиш тулли усратпәр. ЕҘрен те хәрәмаҘтәп. Ялта Ҙитәннә вәт. Әне сәваҘси те йывәр мар, – тет Айгуль.

Килес сул хамәра кәтаратпәрах

Куславка районәнчи Энтри Пасар шукулән ачисем Ҙәнтәрәү картлашки Ҙине хәпа-райман пулсан та пуҘәсенә усмарәҘ.

– Ялан пур Ҙәрте те малтисен ретәнче пулаймән. Ҙак әмәртәва хутшәнма түр килнәшән те чунтан савәнәтәпәр. Ах, асра юлмалли самант тем чухлех пулчә. Элә ахалә ларма юратмаҘтәп та каҘсерен мунчала Ҙыхрәм. Ҙумәр суни пәрре те канәҘр-лемерә пире, – терә вөрәнү отличникә Анна Турганова хәпартланса та хавхаланса.

– Район шайәнчи төрлә әмәртәва Ҙитәнү хыҘҘән Ҙитәнү тәватпәр, шел, ку хутән-

че телей кайәкне аләран вәҘертрәмәр. Килес сул тата вәйләрах хатәрленмелле тенине пәлтерет те Ҙакә. Мәнәх, тәрәшәпәр. Хамәр сәмаха Ҙилпе вәҘтерместпәрех, – терәҘ мал әмәтлә хастарсем пәр харәҘҘән.

ҘәнтәрәҘҘәсем

Пәтәм йывәрләха хыҘа хәварса мала тухнисене паләртма та кәмәллә. **«Зарница» ушкәнра Ҙитәнү картлашки Ҙине Ҙак шукулсем хәпарчәҘ.** 1. Шупашкарти 28-меш шукул. 2. Патәрйел районәнчи Патәрйеләнчи 1-меш шукул. 3. Ҙәрпү районәнчи Ҙәрпүри 2-меш шукул.

«Орленок» ҘәнтәрәҘҘәсем. 1. Патәрйел районәнчи Патәрйеләнчи 1-меш шукул. 2. Шупашкарти 5-меш гимнази. 3. Шәмәршә районәнчи Карапай-Шәмәршә шукулә.

Кадетсем. 1. Канаш районәнчи Янкәлч шукулә. 2. Шупашкарти А. Кочетов ячәллә кадет шукулә. 3. Ҙәнә Шупашкарти 10-меш шукул.

Ҙарпа патриот клубәсем. 1. Муркаш районәнчи Муркаш шукулә. 2. Шупашкар районәнчи Ҙәнъял Покровски шукулә. 3. Шупашкарти Заволжски шукулә.

Вәтам профессуи паракан ушкәнсем. 1. Патәрйеләнчи ял хуҘаләх техникумә. 2. Шупашкарти транспортпа строительство технологийәсен техникумә. 3. Шупашкарти механикапа технологи техникумә.

Ҙамрәксем хәйсен пултарулахеҘемпе кәмәллә. «Эпир кунта Ҙәнтәрәме килнә», – терәҘ йәл кулса.

Патәрйел районә.

АВТОР сән үкерчәкәсем.

Авансассан та хуҗалас марччә!

«Виҗ хәрарәм – пәр пасар», – тещә халәхра. Тем тесессән те, арсынсемех шухайласа кайларна җакна. Этемлөхән черченкә суррин пөчк йышә пәр сәре пуҗтарансассанах пәр-пә ринчен хәпма пөлмесәр калаҗать, такама та сүтсе явать имеш. Сәмах пине җитет, вөсем вара җаплах уйралаймаҗсә иккен. Паллах, кунта төрслөхә те сук мар-тәр. Җапах арсынсене те пырса тивет ку калараш. Эсир өссем төл пулсассан еплерех пакәлтатнини күрнә-и? Җитменнини, шапа пек ахараҗсә. Сәмахпа кама кәна төксе илмәҗсә пуль. Җакан хыҗҗан та та хәрсене тиркеме пәхаҗсә-ха йөкөтсем.

лашсан аңкара пуҗларәм. Пирвайхи кунах асләрах та йсләрах өстешәм: «Пирён патра тар тәкас тесен хытә чунлә пулма сунатәп. Пур сәмаха та хәлхуна ан чик», – терә. «Ай-уй!» – теме сөҗ пултартәм ун чухне. Мөншән җапла асәрхаттарнини те чухласа җитереймерәм. Мән пирки сәмах пынини темиҗе кунтанах аңа илтәм. Пуҗлахан кәмәлө кәрхи җанталәк пек улшәнатә иккен. Аңа ним туса та юрама сук. Пурунчен ытла акә мән төлөнтөрчә-ха мана – өсе пурнаҗсланә чухне мән чухлө ытларах тәрәшәтән, мән чухлө төплөхә тәватән, вәл савән чухлө ытларах хурласа тәкатә, тем те каласа хәртатә. Ун пүлөмне кәрсе тухсан пөтәм кәмәл пәсәлатә, йөрес килет. Алә лаштәр! усәнатә.

Юлашкынчен өсе сүрес килми пулчә. Юратса суйланә профессие курайми пултәм. Юратә-ха, пәр өстешәм пулшәса, хавхалантарса та ләплантарса таратчә. Аңа халә те тав тәватәп ашәмра. Вәл пулман тәк тата йвәртарых лекетчә, мөншән тесессән ытисем йәпәлтатса калаҗатчә, йәл кулатчә. Хәйсем вара: «Ку миҗе эрнерен тухса кайә-ха?» – тесе елпөретчә, чеен йә-хәлтататчә. Җакна пытарма тәрәшсан та туйтәм вөсен чән кәмәлне. Мән тәвас өнтә, җакан пек сивөч туйәмләх аннеренех куҗна мана...

Виҗә уйәх майлә җәтрам ку тамәка. Пурнаҗ савәкләхне те туйми пулнәччә вөт. Җакантах тепөртәк тытәнса тәна тәк халсәр юлнине, депрессие кәрсе үкнине сыватмәшә җакланаттам. «Айванка ку!» – теме пултартәр. Аңах сире хирөҗсәме сәлтавам пур. Эпир сынсем-сәке-ха, кашкәрсем мар! Эппин, мөншән пәр-пәрне кураймасәр, тәкәнтәрсә, сив сәмаха чөрини пәрлантарса кун кунла-малла? Пурнаҗ ахалә те йывәр. Мөншән аңа тата та кәт-кәслатмалла? Җав өсөх шәкәл-шәкәл канашласа, килөш-терсә пурнаҗлама май пур-сәке-ха. Хәр-хар кәшкәрашни, йөплени халиччен кама пулшәнә?

Җәләнәҗ кәтмен сөртән те аңсәртран килчә. Сөне сәре өсе йыхравласассан каллә-маллә шухайшамасарах килөшрәм. Төнче хөрне тарса кайма хәтөрчә өлө. Кунти йыш пысәкрахчә, хөресем те, арөсем те пурчә. Асар-писер тәвәла аса илтөрекән унчөнхи лару-тәрәва кун-

типе танлаштарсассан сәтмах пахчине лекнөн туйәнчә. Тинех хаш! сывласа ятам. Майөпен чүна канәсләх тав-рәнчә, чөре те саккәрла тапма пәрахрә, тикөссән шакарө.

Пөтөмпөх аванчә. Җапах кунта тепөр сәнав ирттертөм. Арсынсем те куҗ хыҗҗәнчә өстөшөсене сүтсе явма юратаҗсә, җас-җасах шалу виҗи вәрҗтаратә. Теприн көсийне кәрсе нухратне шутлама аста-мән арсем.

Җамрәк-ха өлө, тен, пурнаҗа аңлансах та ситереймөстөп. Җапах хама валли хәш-пәр пөтөмлөтөвө тумә өлкөртөм: арсен ө хәрарәмсен йышөччә вәй хунинчен килмөст өсри ситөнүлө аңәсу. Чи пөлтөрөшли – сүмра ыра кәмәллә та вават, сынләха мала хуракан, пәр-пәрне хисөплөкөн өстөшөсем пулни. Вара пур төрөслөв витөр те тухма пулатә. Мөнөх, шәпа унашкәлсөненчән савәнтәрмәстә төк, вәхәт ситмен. Темле пулсан та, кирек аста лексен те кәмәл-сипет тасаләхчә упраса хәварасчә, чунпа хытас марччә, сирөплөнесчә. Йывәр сөклөм айөнчә авәнсассан та хуҗалас марччә!

Ольга ИВАНОВА.

Юрө-сәке, сәмахәм урәххи пирки, апла пулин те сүлрөх асәннә төслөхөпә түррөмөнөх сыхәннә. Пөлөшөме тахсанах пәр шухаш аптәраратә – хөрсөн ө каччәсен йышө лайәхрах? Хәшне мухтамалла, хәшне хурламалла? Түрөх ним калама аптәрарәм-ха. Тантәшсөнчән те, асләрах үсөмрисөнчән те: «Хәрарәмсем хушшинчә кәна өслөме Турә ан пүртөрөх. Питө йывәр ун пек чухне. Пөри теприне аманатә, кураймәстә, ура хума тәрәшәтә», – төнини илтнө-ха өнтө. Питө төлөнтөретчә ма-на кунашкәл шухәшләв, ниөплө те пуҗа ырнаҗаймәстчө. Чәваш хәй курмасәр өненмөст төт вөт-ха. Ку төлөшөрен өлө чән чәвашах пулас.

Курманнин курас, курнин тарас килет төт. Шәпа алли мана та хәрарәмсен йышнө өртсө ситөрчө. Түрөх асәр-хаттармалла, мана кунта сәкәр-тәварла көтсө илмерөс. Урайне те хөрлө кавир сарманччө. Эп кун пеккине көтмен-ха та, сәпах ашә кәмәллә йышәнсан аванарахчө. «Юрө-сәке, тен, пусләх сывәрса тәранман. Урамри шәрәх та тарәхтаратә-төр мәнтарәна. Ертүсө пулма та сәмәл мар, чылай кәткәс ыйтәва пөччөнөх татса пама тивөт, йәлт төрөслөмөллө», – ләплантарма тәрәшрәм хама. Ахалөх сунат хушнә-мөн өлө.

Сөне ыраңти сөне йөркөсөнө ытти өстөшөсөмпө пал-

ПУЛАТЬ ВӨТ!

Хөвөл саврәнәш юратакан пике

Таньән пуҗөнчә сил ылыни сәплипөх төлөнтөрет. Сирөм урлә кәнәскөрөн пуҗтарәнчәкләхө пөрре те сук. Сәмах панине тытма пөлмөст, самантрах сөплө вөҗтерсө яма пултәраратә. Е тата пәр өс тумә пуҗланәскөр ун пирки йәлт манса шыва көме каятә ө урама тухса хөвөл саврәнәшө шөкөлчөт.

Хөвөл саврәнәшө төнөрен – Таня аңа сав төри юратат. Кашни кун өс хыҗҗән пасара юртат аңа туйнма. Пөррөхинчә өсрө пакша пекөх катса ларатчө тутләскөре. Сасартәк усә чүрөчөрен сил көчө те хөвөл саврәнәш хуппи хутаҗсө урайне йәлтәх сапаларө.

– Сил ачине тытса хәлхинчән пәрәттәм, сүрет кунта сәтәр туса! Тепөр тесөн, хама күрөнтөрекөнсөнө чәтма пултәрарамәстәп, – терө тарәхса.

– Ара, калаҗма пултәрарамәскөрпө мөн пустуй вәрсәнатән? Ним сук сөртән тарәхса чөруне ан ыраттар-ха, – ләплантартам хайхискөре.

– Сана мөн өс! Кампа вәрсәнас килет, савна тапәнатәп та! – кәшкәрашрө вәл хөремөслөнөсөх.

Шәп сәк вәхәтра аләк усәлчө те пүлөме урай сәвакан кәрсе тәчө. Урайөнчи тасамарләха курсан шәртланчө.

– Ах, ирөк парас пулсан-и, төнчөри мөн пур хөвөл саврәнәш уйне сунтарса янә пуләттәм. Тупата турәшән та! Мөн пәхса ларатәр, шәпәр илөр те пуҗтарәр сүп-сәпа! – тесе кәшкәрашма пусларө вәл.

– Шутламәстәп та, сирө тата мөншөн укса түлөсчө? Хә-вәр юратнә өсрө тәрәшсәх пурнаҗсләр. Урәх ан чөн, пәр сәмах та! – сәтәлтәрө Таня ура сине ялтах сиксө тәна май.

Тепөр самант. Сүркүнне пөчкө пахчана пәр лаптәк сөр сине хөвөл саврәнәшө лартрө Таня. ытти пахча симөс пирки манса сав ыраңта тапәртатрө кәна. Шәваратә, сөрне кәпкәлататә, сүм курақран тасататә.

– Хөллө хөвөл саврәнәш яшки кәна пөсөрсө ситөтән пулө өнтө. Сөр улми ани сана пөрре те кәсәклантармәстә иккөн.

Унта хурама үссөн те саншән ик айкки те тәвайкки. Эх, яланхиллөх сан пуҗунта сил ылытә сав. Аннүнө пулшәс тесе пөрре те шухайшамәстән, – терө амәшө күрөнүллөн.

Хыт чөрөллөх сав Таня. Амәшө мөн каланине хәлхине те кимкөст. Хәй мөн шухайшланә пекөх пурнаҗсәлатә.

Хөвөл саврәнәшөсөм сар чөчөкө ларсан чәх пек савәнчө Таня. Кашнин патне пырса симөс сүлсөңчән ачашлатә, туйни сине ларнә шәнасенө сәмсә тутрипө хәвалатә.

– Ах, хәсан пиҗсө ситөсчө-ши ылтән симөсөсөм, манран төлейлө сын та пулмө вара, – терө савәнәслән.

Кайәксөн те хырамөсөм ысаҗсә сав. Вөсен те сиес килет. Акә пит аңса ситөнкөн хөвөл саврәнәшөсөм сине кураксем тапәнчөс. ысаҗскөрсөнө тем пек хәваласан та пур пәр каялла вөсөсө килөсчө те «куччөнөсө» шөкөлчөсчө кәна.

– Путсөрсөм! Янтә апат тутлә сав! Хәвәр өслөсө хәвәр хырамәра тәрантарма вөренөр-ха, – кәшкәрашрө Таня. – Эп сирө кун пек иртөхтермөстөп-ха, хамран култәрмәстәп.

Хөвөл саврәнәшөсөнө пурне те тутәрсөмпө сыхса хучө.

– Капла пәр пөрчине те ас тивөймөсчө. Кайччәр авә күр-шө пахчине, унта тем те пур. Хөп-хөрлө пан улми карәнса үсет авә, помидорөсөм те куҗа илөртсө лараҗсө, купәсти те йәрана ырнаҗсө самәр. Ним тиркөмөллө те сук, пурне те ас тивсө пәхчәр, – мәкәртатрө хайхискөр ниөплө те чарәнма пөлеймөсөр.

Тепөр икө эрнерен яла кайсан Таня түрөх пахчана чупса тухрө. Пәр хөвөл саврәнәш патне пырса тутәрне салтрө те сари сухәрса ячө.

– Анне-ө-ө-ө! Вилетө-ө-өп! – терө те картише каялла вирхөсөсө көчө.

Аллипө сәпкәлашса, тәпәр-тәпәр тапәртатрө пәр ыраңта хайхискөр.

– Турә сырлахтәрах, ухмаха тухмарө пулө те манән ача? – терө амәшө куҗсө чарса.

Хам та юпа пек хытрам. Аптәранә өнне ун сине пәр витрө шыв сапрам. Тинех ләпланчө Таня.

– Тавах, сана, Лисукәм. Вилөмрөн сәлтән, – тесе сыв-ләш савәрса ячө тусәм. – Хөвөл саврәнәш өплө үсет тесе пөлөсшөнччө те аңа сыхса хунә тутәра салтрам. Ёненөтөн-и ө сук-и, унта йәлтәх шәши иленнө. Ав пөри сәнә тәрәх хөвө кәрсе кайрө. Хәранипө чөре сурәлса каятчө ахәртнөх.

Төлөнсө каймалла: Таньән пур хөвөл саврәнәшөне те шәшисөм шөкөлчөсө пөтөрнө. Хупписөнө сөс хәварнә.

– Шөл, кәҗал хам ситөнтөрнө хөвөл саврәнәшө ас тивсө курма түр килмерө, – тесе кулянатә мал өмөтлө апәрша.

Таньән амәшө вара сав төри кәмәллә.

– Урәх хөвөл саврәнәшө лартатәп тесе сәварне те усмастә пулө-ха. Ара, шәшисөм сөхрине хәпартрөс вөт, сав кирлө аңа. Халө малашне ытисөмпө пөрлө сөр улми, купәста-хәяр, помидор йәранөсөнчө тар кәларса өслөт пулө-ха, – терө пөчкө ача пекөх йәл кулса.

Петөр ЛИСУКӨ.

"Атӓлла Урал хушшинче" проект Чӓваш Республикин Информаци политикин тата массӓллӓ коммуникацисен министерстви пулӓшние пурнӓсланать

Урал тӓрӓхне...

– Н у, мӓнукӓм, сана ывӓнтармарӓ-и-ха сул сӓре? Аста кӓна ситмерӓмӓр пуль иксӓмӓр... – терӓ Шурсухал Темтепӓлейкина пусӓнчен ӓссе пи-сӓхнӓ аплипе ачашласа. – Тата та инсете каяс умӓн тӓван республикамӓр уявӓнче те савӓнтӓмӓр. Астан кӓна хӓна килсе ситмен пулӓ кунта! Калама сук илемлӓ уяв кӓрлесе иртрӓ. Чунра ыра туйӓм хӓварчӓ. Эсӓ те, ав, мӓн чухлӓ тус-юлташ тупрӓн, паллашрӓн. Тӓрлӓ халӓх ачисен юрри-ташшине итлесе килентӓн, вӓйиисене курса хӓпӓртерӓн. Тумӓсем тата мӓн тӓрли кӓна сук! Килӓшрӓ пуль, мӓнукӓм, чӓплӓ уяв?

– Килӓшрӓ. Чӓннипех те лайӓх, асра юлакан уявра пулни нихӓсан та манӓсмӓ. Прасник ячӓпе иртрернӓ фейерверк фестивӓлӓнче пулса хама чӓннипех те юмах тӓнчине лекнӓнӓх туйрӓм. Мана сӓв тери килӓшет санпа пӓрле сӓреме, – савӓнса та йӓл кулса пӓхса илчӓ мӓнукӓ пурнӓсра темӓн те курнӓ, ку таран темӓн те тӓссе ирттернӓ ас-лашӓне кусӓнчен сӓнаса. Унтан кӓшт тӓхтанӓ хысӓн: «Пӓлетӓн-и, асатте, мӓн тери пуян пирӓн сӓр-шыв, – тесе хушса хучӓ. – Уй-хирӓ-сем анлӓ, юхан шывӓсем саркаланса юхӓсӓ. Сыннисем ыра кӓмӓллӓ. Мана уйрӓмах вӓсем килӓшрӓс. Хаппа пӓр сулхи тантӓшемпе курса калашни те асран тухмасть. Вӓсем хӓйсем пурӓнакан тӓрӓха аван пӓлни тӓлӓнтерчӓ.»

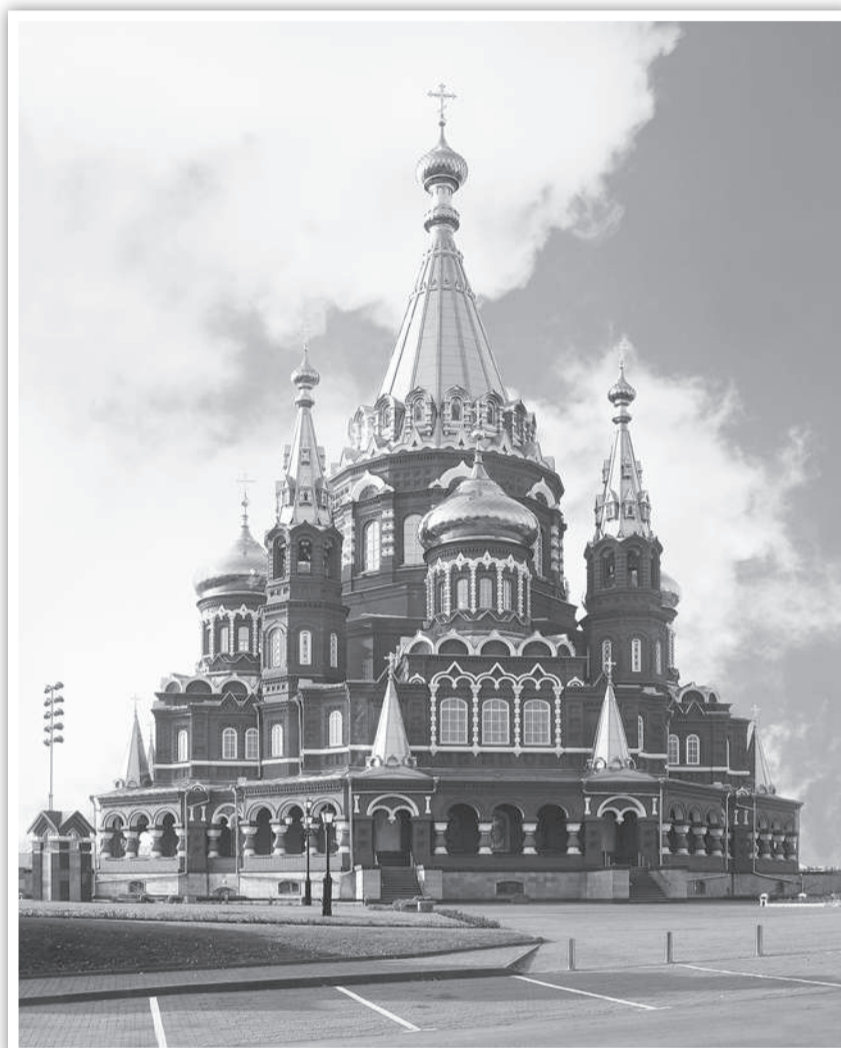
– Мӓнукӓм, сӓкна ялан асра тыт, ан ман: хӓй халӓхӓн кун-сӓлне пӓлекен сӓн телейлӓ. Эсӓ те, ав, хамӓр суралса ӓснӓ Чӓваш Ен пирки нумай сӓннине пӓлтӓн. Иксӓмӓр ситсе курнӓ Мари Республикин пурнӓсӓпе, ӓсӓ-хӓлӓпе паллашрӓн. Мӓн тери пуян пирӓн халӓх! Чунӓпе те пуян, кӓмӓлӓпе илемлӓ, туслӓхӓ сирӓп, – терӓ Шурсухал. Хисеплӓ ватӓ сӓмахӓсене питех те тимлӓ итлерӓ Темтепӓлейкин. Шӓкӓлтатса каласрӓс ватӓпа сӓмрӓк.

– Кӓсех сула тухатпӓр, – терӓ Шурсухал. – Савӓнна кӓшт канса илер те сывлӓш савӓрар. Пирӓн сул вӓрӓм. Интересли вара татах та нумай пулӓ. Мӓнукӓм, хальхинче Удмурт Республикине кайса курӓпӓр. Чугун сулла ситӓпӓр унта. Кӓштӓхран аслашӓ сӓмрӓкӓ сӓк сул пирки те кӓшт каларӓ.

Хусанпа Екатеринбург хушшинчи чукун сул вӓрӓмӓшӓ 847 километр. ӓна 1913 султа тума тытӓннӓ. Сичӓ сул хушшинче рельс хурса икӓ пысӓк хулана сыхӓнтарнӓ. Агрыз – Ижевск – Воткинск линии те сӓв вӓхӓтрах хума пусланӓ. Халь республикӓри чылай хулала яла чукун сул сыхӓнтарать. Сӓр-шыв тӓп хулине хӓвӓрт сӓрекен «Ижевск-Мускав» фирма пуйӓс халӓха турттарать.

«Сӓкӓ та интереслӓ, – сӓмах хушрӓ Шурсухал тепӓртакран. – Ижевскран Мускава сӓрекен пуйӓс пирӓн республика витӓр иртет. Вӓл Канаш хулинче чарӓнса пассажирсене сӓр-шыв тӓп хулине Мускава илсе ситерет.»

– Канашран кӓнтӓра та, Сӓпӓре те, Инсӓт Хӓвел тухӓснече те по-

ездсем сӓренине ӓпӓ илтнӓччӓ, асатте. Питех те интереслӓ иккен, – тӓлӓннине пытараймарӓ Темтепӓлейкин. Шурсухалпа мӓнукӓ Хусантан Ижевска каякан пуйӓс вакунне меллӓн кӓна кӓрсе ларчӓс. Вӓсем вырнаснӓ сӓре проводник ситрӓ. «Бур нунал – Добрый день!» – терӓ. «Чӓвашла ыра кун сунни пулчӓ ӓнтӓ ку», – шухӓшларӓс сӓмрӓкпа ватӓ. Чӓнахах та сӓлла. Пассажирсене телейлӓ сул сунчӓ. Пуйӓс вӓрӓм сула кӓскетсе малалла вир-хӓнет.

– Пирӓн сул вӓрӓ-мӓшӓ Ижевска ситме 400 километр ытларӓх пулӓ. Кунти тавралӓх та

питӓ илемлӓ, тимлӓ сӓна, – терӓ Шурсухал вакун чӓречисенчен мӓлт те мӓлт шуса ир-текен ялсене, сӓрма-сӓтрана, улӓх-сӓрана пӓхса пынӓ май. – Ав, курӓтӓн-и, мӓнукӓм, сӓр айӓнчен «хура ылтӓн» услакан насус башшисене? Сӓк тӓрӓхра вӓсем пӓрре сӓс мар, темисе те. Халь ӓпир иртсе пыракан вырӓн-сем Тутарстан сӓрӓ сичех. Малалла кайӓпӓр, унта та сӓкнашкӓл насуссем ӓслесе ларнине асӓрхатӓн.

кун чӓречисенчен ку с тулли сарӓлса выртӓкан уй-хире, айлӓмсемпе сӓртсене сӓнаса пыракан Темтепӓлейкин.

Кӓсех умра хула сӓмне палӓртакан поселоксем курӓнма тытӓнчӓс. Пуйӓс та хӓйӓн хӓвӓртлӓхне кӓшт чакарса, вун-вун хулана кайма хывнӓ рельсене хыса хӓварса «Ижевск» ятлӓ станцие ситсе чарӓнчӓ. «Зӓеч луӓ!» – тесе проводник пассажирсене ыра сунса вакунран тухма сул пачӓ.

– Куртӓн-и, мӓнукӓм, мӓн тери ыра та тарават сынсем кунта та, – терӓ Шурсухал. – Пире те «Тепре тӓл пуличен!» терӓ.

Ватӓпа сӓмрӓк станци перронӓ сине ачӓс те Ижевск хулипе паллашма пу-хӓннӓ туристсене ушкӓнӓ патне васкарӓс. Кӓсех хӓнасем интереслӓ сул сӓреве тухрӓс.

Удмурт Республикӓ хӓвел анӓс тата сурсӓр енчен Киров обласӓпе, кӓнтӓртан Тутарстанпа, Пушкӓртстанпа, хӓвел тухӓсӓнчен Пермь крайӓпе чикӓ-ленет. Республикӓра темисе тесетке наци халӓхӓ пурӓнать. Ытларӓх вырӓссемпе удмуртсем тата тутарсем. Удмуртсем (арянсем, кӓшт вотӓксем) фин-угор халӓхӓн ийшине кӓресӓс. Удмуртла тата вырӓс-ла каласӓсӓс. Пирӓн ӓрӓччен 6-8 пин сул маларах Кама тӓрӓхӓнче сӓнсем пурӓнакан пӓчӓк ялсем йӓркеленнӓ. Сынсем малтанах сӓр ӓсӓпе пурӓннӓ, вьльӓх-чӓрлӓх ӓрчетнӓ, пахча симӓс ситӓнтернӓ. Вӓрман нумай пулӓнран сунара та сӓренӓ. Пулӓ тытнӓ, хурт-хӓмӓр ӓрчетнӓ, кӓмпа, сырла, тӓрлӓ курӓк пустрӓрнӓ.

Удмуртсем тахсан авал йывӓса пураласа тунӓ икӓ, висӓ е тӓватӓ тӓрӓллӓ суртсене (куа) пурӓннӓ. Вӓсен пӓр е икӓ хутлӓ ампарсем (кенос), мунча (мончо), нӓхреп (йогу), вутӓ хумалли вите (липет ул, лапас) пулнӓ.

Кунти халӓх килте хатӓрленӓ (тӓртнӓ пиртен, пӓветнӓ сӓпрен тунӓ пиртен (улача), сукнаран, сураӓх тирӓнчен) тум тӓхӓнса сӓренӓ. Авалхи халӓх сураӓх юхтарнӓ, тӓмран тӓрлӓ савӓт-сапа тунӓ. Вӓрман тӓрӓхӓнчисем хушшинче йывӓс ремесли аталаннӓ. Хушӓлӓхра усӓ курмалли япаласем, суна, урапа хатӓрленӓ, ял хушӓлӓхӓнче усӓ кур-малли ӓс хатӓрӓсем ӓсталанӓ. Савӓн пекех удмуртсем вӓрен, пӓвя явнӓ, ытларӓх чухне ал вӓсӓсӓн. Сӓр ӓсӓ аталанса пынӓ май тырӓ авӓртса сӓнӓх тӓвас ӓс аталаннӓ. Арман хушисем таврари сынсене тырӓ авӓртса панишӓн уксан илнӓ е сӓнӓх парса тӓлеме тивнӓ.

Кӓшт историрен

1934 сулхи раштавӓн 28-мӓшӓнче Удмурт Автономи Совет Социализм Республикӓне йӓркелесӓс. Тӓван сӓр-шывӓн Аслӓ вӓрси вӓхӓтӓнче Удмуртие ӓвакуаци мелӓпе хӓрӓхе яхӓн предпряти кушарасӓс. Тӓрлӓ хӓс-пӓшал кӓларас тӓлӓшпе те сине тӓрса ӓслесӓс. Республикӓна Ленин, Октябрь революцийӓн, Туслӓх орденӓ-семпе наградӓланӓ. Ижевскра «Халӓхсен туслӓхӓ» монумент паянчченех чи тӓпписенчен пӓри шутланать.

– Асатте, мӓнле хура ылтӓн пирки каласатӓн ӓсӓ? Ылтӓн вӓл сарӓ тӓслӓ мар-и вара? – канӓснече сухатрӓ арсын ача.

– Э-э, мӓнукӓм, «хура ылтӓн» тесе сӓр айӓнчен усласа кӓларакан нефте каласӓс. Тутарстан та, Удмурт Республикӓ те, нефтьрен пуян. Удмурт сӓр-шывӓ те султӓлӓкра миллионшар тонна нефть услатӓ. Паха чӓр тавар вара темӓн тума та каытӓ.

– Тӓлӓнмелле интес-реслӓ! Калама сук халкӓ пурлӓхран пуян иккен ӓпир курма килекен ре-спублика! – савӓнчӓ ва-

– Асатте, мӓн тери пуян Удмурт Республикин кун-сулӓ. Кун пирки ӓпӓ Шупашкара аярки сул сӓреверен таврӓнсанах йӓлтах каласа паратӓп. Акӓ, сӓн укӓрчӓк те нумай турӓм, вӓсемпе туссене пал-лаштаратӓпах. Курса савӓнчӓр тата тӓлӓнчӓр ӓпӓ таста та пулса курнинчен. Сана вара, асатте, уйрӓмах пысӓк тав сӓмахӓ калас килет. Эсӓ сулла ватӓ пулсан та мана кӓртатса сӓреме ӓркенмерӓн, паянччен таста та ситсе килтӓмӓр-сӓке.

– Э, мӓнукӓм, пирӓн сул сӓрев пуслӓннӓ кӓна-ха. Халь ситсе кур-малли вырӓнсем татах та пулӓс, – терӓ Шурсухал Темтепӓлейкин мӓнукӓне. – Эс ывӓнтӓн та пуль. Кӓшт канса илмелле удмурт халӓхӓн апат-симӓснече тутанма кафене кӓрер-ха.

Удмурт апат-симӓсӓ

Пелмень, перепеч, лымо, курегпузен перепеч, зазег сйльын перепеч, вирын перепеч, губиен перепеч, куасьтӓм губиен перепеч, кубисаен перепеч, Ижевск салачӓ, кӓшман яшки, сураӓх ашӓле хатӓр-ленӓ мӓн хӓяр... Удмуртире перепеч уяв апат-симӓсӓ шутланать. ӓна халкӓ хӓнасене кӓтсе илнӓ чухне хатӓрлесӓс. Тин сӓс кӓмакаран е духовкӓран кӓларса сӓтел сине лартасӓс.

300 сул каялла та, халӓ те удмуртсем уяв кӓрекине тӓрлӓ кукаль пӓсӓрсе лартасӓс. Чи юратнӓ кукальсенчен пӓри вол – «шу-нянь»

(«палан сӓкӓрӓ»). Кукальсен ӓшӓсене тӓрлӓ сырларан хатӓрлесӓс. – Мӓнукӓм, сана кунта килӓшнине питӓ лайӓх туятӓп. Малаш сула кайма вӓй пухар та ситес вӓхӓтсене Пушкӓртстанпа сул хывар. – Хаваспах, асатте! ӓпӓ яланах инсӓт сулсене ситсе килме хатӓр!

Ташлакан сүләм

Пёр ялта сав тери хавасла арсын ача пурәннә тет. Темпе те кәсәкләннә вәл. Уйрәмах ашшә кәмака хутнә чухне унран хәпман. Ара, унта сүләм епле ташланине сәнама кәмәлләнә-сәкә пәчәкскер.

Пёррехинче, ашшә картише тухсан, арсын ача кәмака аләкне кәшт уснә. Акә, сүләм тата вәйләрах авкаланнә. Кәсәх хавасла юлташәсем те ун тавра чупкалама тытәннә.

Сапла киленсе пәхнә вәхәтра сүләм-сенчен пәри усә аләкран вәшт кәна урайне сиксе аннә. Арсын ача самант-рах сунәк шәршине туйнә, каялла саврәнса пәхнә та палас суннине асәрханә. Хәраса үкнә ача кәмака аләкне хәвәрт хупнә. Анчах кая юлнә. Урайәнче темише сүләм амәртмалла ташланә. Хәйне алла илнә Ваня, пұрт варринче авкаланаканскерсене шыв салнә. Куш умәнчех пулланнә хайхискерсем.

Сиксе чәтрәкән Ваня лаках ларнә диван сине.

– Урәх, урәх... өмәрне те кәмака аләкне усмәп. Шәрпәкпа та асәрхануллә пулп, – тенә тарланә сәмкине сәнә вәсәпе шәлса.

Унән ыгамәнче мечәк те сүхалнә

Пёр пуяннә пұртәнче хи-и-итре кәмака ларнә. Унта ир те, кац та сүләм пурәннә. Хәй йәвине пәрахса нихәсан та урама тухман вәл. Анчах та пёррехинче тунсәх пусса килнә аңа.

– Капла пәтетәп пулә эпә. Ара, хәш чухне эрни-эрнипе кил хуәсем килте сук. Пәччен сав тери кичем, – тесе куляннә ништа кайса кәрейми.

Пёр кунхине аләк усәлнә та пүлеме хуәсем тәпрәнчәкәсемпе кәрсә тәнә. Сүләм та ыйхәран вәраннә пек пулнә, йәл кулнә.

– Ах, ыранах каялла тухса ан кайчәрах, – каласнә сүләм хәпәртәнәскер.

Тусла сәме апата ларнә. Кайран кил хуәсипе мәшәрә пахчана тухнә. Ачисем ирәке туйса кәмака сүмәнче мечәкпе вылянә. Сүләм вәсем сине савәнса пәхнә, кәмәлә хәпартланнәран унән та ашкәнас шухәш суралнә.

– Эх, мана ачасемпе выляма Турә пұрмен сав, – куляннә сүләм куәсүльне шәлса.

Шәп сәк вәхәтра кәсән ачи мечәке тапнә та кәмакана кәртсе үкәрнә. Хәпәртәнә сүләм аңа хәй ыгамне илнә, сүрәмәнчен, пусәнчен юратса ләпканә. Савәнәслә самант нумая пыман. Мечәк вәри сүләмән ыгамәнчех шаплатса сурәлнә та сунса кайнә.

Шартах сикнә сүләм, аңланмасәр ун-кун пәхкаланә. Акә вәл сүхалнә мечәке шырама пусәннә, анчах унән кәлне сәсә тупнә вәл. Куляннә хайхискер. Чун ыратәвне тусәймәсәр кәтессе хәсәннә.

– Эпә аңа усал тәвасшән марччә вәт-ха, – тесе өсәкләнә.

Сәк пулпәм хысәсән кил хуәи кәмака умне тимәр карта тытнә. Сүләм сәкәншән питә хәпәртәнә.

– Капла эпә никама та хур тумәп, ачасем вылянине те тулли кәмәлпа сәсә пәхса ларп, – тенә йәл кулса.

Йывәсран касару ыйтни

Вәрман патшаләхәнче пурәннә тет Пұрнеске. Кунәпе тацта та ситнә вәл. Пёррехинче, вәл пурәнәкан суртран инсә мар, сәмрәксем шашләк пәсәрнә. Кац өнне сәсә саланнә хавасла ушкән.

Пұрнеске сав вырәна чупса тухнә, вәсенчен мән юннине тәрәслеме тытәннә. Шел, сикелли тупайман. Йывәс сүмәнче выртәкан шәрпәк курупкине пәшкәнсе илнә те вут чәртнә.

– Э-э-э! Мәшкәл курас мар, кәмпа яшки пәсәрсә сиес, – тесе хуран сәкса янә.

Тацтан сит тухнә сасартәк. Ялкәшса сунәкан сүләма айкәнелле илсе пәрахнә вәл. Сывәхра үсәкән хыр сунма тытәннә. Ак аслати кәмсәртәтнә те сүмәр чашлаттарнә.

Сүләмсем самантрах пулланнә, анчах вәсенчен пәри, йәрәраххи, тунката хысәне пытанса юлнә. Сүмәр чарәнсан ялтах сиксе тухнә та ахәрашса йывәс сунчен йывәс сине сикнә.

Вәрман сунма тытәннә. Пұрнеске хәраса үкнә. Хупах сүлсипе сүләма сунтерме васканә. Шел, пәччен парәнтарайман вәл йәрәскерә.

Инкеке сиссе вәсән кайәкпа чәр чунсем вәрмантан тухса тарма тытәннә.

– Каялла таврәнә-ә-ә! Пәрле сүләма парәнтаратпәрах! – тесе тилмәрсә кәшкәрнә Пұрнеске.

Сук, унән сәмахне пәри те итлөмен. Акә әслә чакәк аңа:

– Кунта ан тәр! Сана та тәп тәватә сүләм, сәлән! – асәрхаттарнә сүлте вәсәкән кайәк.

– Чим-ха, чим! Вәхәта сая ямасәр инкек пирки пушар хураләнче өслөкәсенә систерсем! – йәләннә Пұрнеске.

Акә вертолетпа вәсә те ситнә сүләмпа кәрешәкәсем. Вут-кәвара ләплантарса вәрмана сыхласа хәварнә.

Кәшт вәхәт иртсен вәрман тин кәмпа-сырлапа, сиплә курақпа, мәйәр-йәкелпе каллех пуянланма тытәннә.

Пұрнеске хәй мән тери пысәк йәнәш тунине аңланса илнә, йывәсәсенчен касару ыйтнә.

Вутән алли вәрәм

“**Рафәейри Чрезвычайлә лару-тәру министрствин Чәваш Енри тәп управленийә сүллахи вәхәтра ашшә-амәшне ачасемпе уйрәмах тимлә пулмаллине асәрхаттарать. Ытла-рах чухне шәпәрлансен айәпәпе пушар тухать-сәкә. Савәнпа та пәчәккисене килте пәччен хәвармалла мар, вәсене асәрхаса тә-ракан кирлех. Сыхланакана Турә сыхлатә текен каларәша кашни-нех асра тытмалла. Унсәрән инкек куракси куә умәнчех.**”

чиксе хунә. Хысәсәнах урама юлташәсем патне вирхәннә. Паләртнә вырәна ситсен сывләш савәрса илнә, хәй куәсәпе мән курнине тусәсене тәпә-йәрәпе каласа кәтартнә.

– Ан суй, ку таранччен шәрпәк каласнине илтмен. Юмах ан яр. Пар-ха кунта курупкана, – тенә тусәсем өненмәсәр.

Акә вәсенчен пәри аңа усса янә та шәрпәксем пәр харәссән кәшкәрнә:

– Аләка хупәр! Шәрпәкпа выляма юрамани пирки пәлместәр-им?

Пухәннә ача ушкәнә шалт тәләннә. Пәр хәюллә хәр ача каллех ыйту панә.

– Сире мәншән тәкәнме юрамасть вара? Аңлантарәр-ха? – тесе кәсәкләннә.

– Пирәнпе ытлашши айкәшсан пушар тухать. Эпир вара сирән хуралтәсене самантрах кәллентерме пултаратпәр. Сирән сәрлөсәрен урамра е кұршәре сывәрас килет-и? Савәнпа та ан тәкәнәр пире, ләпкәләх парнеләр сәсә, – тесе аңлантарнә хайхискерә.

Ку сәмахсене илтсен арсын ача курупкана каялла хәвәрт хупса хунә та килнелле сит пек вәсәртәнә. Аңа хәй вырәнне сүлөк сине хунә.

– Чәнах, алла шәрпәк тытас марччә, нихәсан та. Инкек таврашә пиртен аякра сүретәр, – тенә вәл тарән шухәша путса.

Кирек кама та йывәрләхра пәрахмастпәр

Кусләкка районәнчи Энтри Пасар яләнчи Виктор Белорусов ашшән өсәне чи йывәрри тесе шухәшлатә.

– Атте, Вячеслав Викторович, пушар хураләнче өслет. Вут-сүләма пәрре мар парәнтарнә өстешә-семпе вәсем. Тәпәр чух киле сүрәсәр иртсен таврәнни те пулнә. Кәсәл суй уйәхәнче хамәр та хәрушә пушар куртәмәр. Ун чухне кацхи пиләк сәхәтчә. Урамра сасартәк такам калама сук хәрушә сасәпа кәшкәрни илтәнчә. «Пуша-а-а! Сүна-а-а!».

Пурте харәсах урамалла пәхрәс. Чәнах та, ялтах пушар. Сывләшра сүләм сүлелле юпа пек тапса хәпарать. Сүләм юпинчен пур өннелле хәм сирпәнет. Темише самантран урамра никам та юлмарә. Пурте пушар өннелле чупрәс. Эпә те сав вырәна сисәмле хәвәртләхпа ситсе тәтәм. Манран ытти ача-сем те юлмарәс. Алла витре илсе «хәрлә автанпа» кәрешме тытәнтәмәр. Хәшә-пәри пұртри япаласене урама илсе тухма ашталәнчә. Ара, пушар вәхәтәнче сит тацтан тупәнәтә вәл, сүләм пұрт сине сиксе үкәрсен те шиклентәмәр-сәкә. Сав саманта аса илсен сүс вирелле тәрәтә. Хәрушәччә. Сарайне сыхласа хәварма тұр килмерә, куә умәнчех кәл купине саврәнчә вәл. Шел. Пұртне вара сүләм аллине пәмарәмәр. Сәкә савәнтарчә те пире. Кайран кил хуәсипе тав сәмахә каларәс. «Сын инкекне аңланнәшән пысәк тав. Утас сүләр яланах такәр пултәрччә сирән», – терәс әшпиллән. Эпир вара кирек хәсан та инкеке лекнә сүнна пуләшма хәтәр», – терә сәккәрмәш класран вәренсе тухнә арсын ача шухәша путса.

Унччен вәл ашшә пекех пушар хураләнче өслес кәмәллине пәлтернәччә. Халә шухәшә улшәннә.

– Йывәр өс. Ситменнине вут-сүләм епле алхаснине хам куәпа куртәм кәсәл. Вәл никама та шеллестә-сәкә. Аңа пула сын мән чухлә шар курасть. Пус сүмне пус хушса өмәрәпе савәрнә хуралтәна темише минутра кәл купине савәрәтә. Е тата та хәрушши – сын пурнәсәне пачах та шеллеменни, – асән сывласа каласәть Виктор.

Хәстар арсын ачашән сүллахи каникул сав тери аван иртет. Килтә аслисене пуләннә хысәсән юлташәсем патне урама васкәтә. Тәрлә вәйә вылясәсә. Ывәнсан – канмалла тесе симәс уләхра киленәсәсә е пулла васкәсәсә.

– Вәлтана мән пысәкәш пулә сәкләнине вәл шывра мәнле тапкәланнинченәх лайәх пәлетәп. Вәлта хулли авәнса, чәтрәнсе тәнә чухнехи пек пәлхануллә самант пуләсшән урәх сук та пулә... Кунта савәнәс та, киленү те, пәшәрхану та пур, – тет савәнәслән Виктор.

...Паян та пуләрә арсын ача. Акә тем пысәкәш пулә туртса кәларчә вәл.

– Курәр-ха, курәр! Пәр сәтма пулатә ку! – тесе кәшкәрчә вәл савәннипе юлташә-сем сине пәхса.

– Виктор, пар мана ку пулла! Әмәр ырапа асәнса пурәнәп! – терә пәри тәләнсе пулә сине пәхса.

Витре пәве «кученәсәпе» тулсан хавас кәмәлпа килнелле васкарә вәл. Юрласа пырса кәчә картише.

– Ирех ан юрла-ха, ир юрлакан кәнтәрла макәрәтә текен каларәша ан ман, – терә амәшә ун сине пәхса.

– Чун юрлатә, анне. Паянхи кун сав тери аңәсәнән, – хуравларә ывәлә йәл кулса.

Пурнаҗ тата литература

Вёренүре чаранса тәма юрамасть

Шкул – вёренүре ачаләх утравё. Пёчәк хёр пёрчисемпе арсын ачасене хай ытамне илет, әс парать те пурнаҗан анлә тинёсне пысәк ишеве әсатса ярать. Ҙулсерен пёрисене йышанать, теприсемпе сыв пуллашать асамлә утрав, вёҗәмсёр җавраңу... Шел те, унта ирттернә самантсем мён тери хаклә та пёлтерёшлө пулнине ача чухне тавҗараймастьпәр эфир. Ку әнлану каярахпа тин килет. Кичем уроксем, шавлә тәхтәвсем, хаваслә уявсем, тимлә вёрентекенсем... – йәлт аса илетән те тунсәха путатән. «Ҙапах та епле интереслө пулнә вёт-ха шкулта!» – тетән вара кәштах хурланса.

вырәс чөлхипе литературине вёрентсе пурәннә вәл. Контракт вәхәчө вёҗленсөссөн тәван өнне таврәннә хайхискөр, вырәнти шкула өҗсе вырнаҗнә. «Кунти ачасем мөнле кётсе илөҗ-ши? Ёҗтешсем йышанөҗ-ши?» – пәшәрханать җамрәк специалист. Чән та, малтанхи тапхәрта пурте айккинчен сәнаҗсө. «Иностранец» пурте те кәсәклантарать. Ҙитменнине, Игорь Михайловича түү рех 11 «б» класс ертүүси пулма шанаҗсө.

Ҙөнө вёрентекен пиркиех Екатерина Алексеевнапа Мария Сергеевна хушшинче хирөҗсү сиксе тухать. Унччен туссем пулнәскөрсем пёр-пёрне сәмах чөнни пулаҗсө. Мён пайлаймаҗсө вөсем – кәна хайлава вуласа пөлёр. Директорән воспитани өнөпе ёҗлекен сүмө Агния Павловна вара Игорь Михайловича вуҗсех кураймасть. Ҙамрәк учитель хай шухәшне калани, унран пәрәнманни килөш-мест ватә преподавателе. Ара, хайөнне тавлашнине хәнәхман-өке-ха вәл. Хайөн авторитөчө хавшасран шикленет-төр Агния Павловна. Вәлах коллектива Игорь Михайловича хирөҗ тәратма хәтланать. Юрать-ха, шкул директорө Валентина Михайловна – әслә хөраәм тата чән-чән әста педагог.

Мён авалтан: «Ёмөр пурән – ёмөр вёрен. Вёренни – җутә, вёренменни – тёттөм. Вёрентекен пур чухне вёренсе юл», – тенө ваттисем. Пурнаҗан кирек хәш тапхәрөнче те пөлөве тарәнлантма, тавра курама аталантарма пәрахмалла мар. «Вёренүре чаранса тәма юрамасть», – асәрхаттарнә Сун Цзы философ та. Камран тата мөне вёренмелле? Тивөслөҗ сынсенчен тата ыринне! Ҙулсемпе үсөмсем ниме те пёлтермөҗсө кунта. Вун җичө җулта та пурнаҗ җине әсчах куҗөпе пәхма пулать. Теприне җитмөл җулта та әс көмест. Шел, «Открытый урок» повөҗри хәш-пёр вёрентекен җакна әнланасшән мар. Игорь Михайлович җөнөллө ёҗсөме сөнсөссөн, директор ун шухәшне ырласассән чылайәшө кутәнланма пуҗлать, пәхәнәшән

мар. Мөншөн? Мөншөн төсөссөн җөнөллөх ытларах вәй-хал ыйтать, хәратать. «Кивөллө» ёҗсөме җәмәлтарах-өке.

Улшәнүсем патне җитсөссөн акә мөн паларать – вёрентекенсем йөркөллө характеристика та җырма пөлмөҗсө-мөн. Ҙирөм ача җинчен җырна пулин те, пурте пёр өвөрлө, хут листи җинче хушаматсене кәна уләш-тарнә тейөн. Мөнпе җыхәннә-ха ку төлөнтөрмөҗ? Класс ертүүсисем хайсен вёренекөнөсене пөлмөҗсө те-мөн. Вөсем мөнне интересленни, мён пирки ёмөтленни, епле-рех шухәш-кәмәлпа җунатланни – ним те хумхантарман ку таранччен вөсене. Урок ирттернө, пөлөве хакласа паллә лартнә та – җитнө!

Сөнека сәмахөсем аса килөҗсө кунта. «Шел те, эфир пурнаҗ валли мар, шкул валли вёренетпөр», – тенө вәл. Ҙапла җав, җирөп пөлү илөссишөн мар, дневника «б» паллә ларттарассишөн җунаҗсө ачасем. Вёрентекенсем хайсемех сараҗсө җак пулама. Шухәшлама, информация-пе пурнаҗра уә курма хәнәхтарас вырәнне көнөкерен пәхмасәр калама вёрентөҗсө вөсем. Леонид Кавалсен хайлавөнче те унашкәл хайне өвөрлө пёр учитель пур. Әнсәртран шкула җакланнә вёрентекенсем пирки те ыринне калама җук. Мён пахи парайччәр-ха вөсем арсын ачасемпе хөр ачасене? Чун туртман ёҗре пысәк җитөнү тума пулать-ши? Иккөленүллө. Ачасем йәлт туюҗсө. Вёрентекен хай предметне хай те хакламасть, җитөклө таран пөлмест төк вёренекенсем әҗтан юратчәр, аша хывччәр?

Леонид Кавалсен көнөки вёрентекенсемпе вёренекөнсене хумхантаракан чылай ыйту хуравне тупма пулашать. Вәхәт тупса паллашсамәр унпа. Чи пёлтерөшли вара – вёренөр, нихәҗан та ан чарәнәр! Пурнаҗ төлөнмелле нумай өнлө те кәсәклә вёт-ха. Төпчөмелли темөн чухлөх унта.

Ольга АВСТРИЙСКАЯ.

Мён пирки тапратрәм-ха ку каласәва? Чәваш көнөке издательствинче нумай пулмасть 2000 экзөмплярлә тираҗпа «Открытый урок» көнөке кун җути курчө. Унән авторө – Леонид Кавалсен (Леонид Ильич Макаров), үнерҗи – Иван Алексеев. Шкул пурнаҗне төлөнмелле кәсәклә та төрөс сәнласа парать җыравҗа. Вёрентекенсемпе вёренекөнсен, учительсемпе ашө-амәшөн хушшинчи кәткәс лару-тару төслөхөсем, кулленхи йывәрләхөсемпе төрөслөвөсем, аслә тата җамрәк әру хушшинчи хирөҗтәрупа әнланманләх – җак тата ытти ыйтәва пысәк тимлөх уйарать вәл. Түрө чунлә та әста вёрентөҗсө пулма пөртте җәмәл мар иккен. Паләртнә төллөве пурнаҗа көртөсси хәвәнтан кәна мар, җумра пёр шухәшлә җынсем пурринчен те килет җав...

Уәә урок... Вёрентекен ёҗ-хөлне, ачасен пөлөвөне хак памалли самант. Анчах җулталәк тәршөбөх тәсәлма пултарать-и-ха вәл? Пултарать иккен. «Открытый урок» повөҗри төп сәнар Игорь Михайлович Соколов шәпах җавән өвөрлө төслөх кәтартса парать те ёҗтөшөсене.

Пилөк җул Японии пёр шкулта пуян җынсен ачисене

Ҙөнө көнөке

Пурәннә тет уна җури...

Пурәннә тет вәрманта уна җөмий – ашөпө амәшө тата виҗө җури. Пёр өрне сүмәр сунә хыҗсән тинөх уяртнә. Тош-ка ятлә уна җури, төттөм шәтәкра пытанса йәләхнәскөр, тулалла тухнә, шәллөсем асәрхаттарнине те итлөмен. Ара, ашөпө амәшө вөсене килтөн пөччен кәларман-өке-ха. Хайне пысәк төсе шутлакан Тошка маллала вашлаттарнә. Ҙул җинче мулкача, калтапа төл пулнә, пилөш җырлисене актив-

се пәхнә. Шел, пөчөк күлөре пулә тытайман. Сив шывран хәранә, ишме те вёренеймен хәльлөхе. Ҙук, Тошка чарусәр пулман. Унән хай пурәнәкан таврара мөн пуррине җөҗ пөлөс килнө. Ҙөнөллөхөсем кәчәк туртсах йыхәрнә әна. Сасартәк уна җури җывәхөн-чөх тем чәштәртатнә. Шикленнипе шарт! сикнө Тошка, хәлхисем тәр-тәр чөтрөнө...

Калав мөнне вөҗслөнине пөлөс килсен Чәваш көнөке издательствинче нумай пулмасть 1500 экзөмплярлә тираҗпа пичөтленнө «Любопытный медвежонок» көнөкөне тупса вулар. Унән авторө – Л.А. Васильева, редакторө – В.Н. Алексеев, үнерҗи – П.Н. Сергеев. Кәларәма «Белочка-хлопотунья» ятлә калав та көнө. Вәл вәрвар та ёҗчен пакшасем пирки хыпарлать. Ҙурисене те юратса җитөнтөресөҗ җак чөр чунсем. Ывәнсассән турат җине тәсәлса выртаҗсө те канаҗсө. Тулөк пакшасен те тәшмансенчен сыхлансах тәмәлпа. Хаклә тиршөн касәхәкан сунарҗөсем часах персе үкерме пултарасөҗ вөсене.

Людмила Васильева хайлавөсөнче чөр чунсем пирки интереслө сәнавөсемпе самантсем чылай. Сәнарөсөшөн пәшәрханмалли те, савәнмалли те төл пулать. «Ҙут санталәкән шанчәклә тусөсем пулар, әна сәтәр ан күрөр», – төсшөн автор. Вәрманти чөр чунсен те кашнинөх җөмье пур. Ҙурасене тәләха хәварсассән вөсем те пөтөс хәрушләх пысәк. Пурин те пурәнәс килет. Пурнаҗа хаклама ачаранах вёренөр.

Ольга ИВАНОВА.

Шухәш

Така путөккине питө шеллерөм

Мана Кристина төсе чөнөҗсө. Эпө көнөке вулама юрататәп. Ҙак юрату мана аннөрен куҗнә пулө төтөп, мөншөн төсен манән анне питө вулама юратать. Библиотөкәна килөкен чәвашла көнөкөсене кәсса кайсах вулать вәл. Шкултан парса янә ёҗсене пурнаҗсләнә хыҗсән эпө те унпа юнашар вулама ларатәп. Анне эпө мөнле көнөкөсөм вуланипе кәсәклансах тәрать, хәш-пёр чухне лавккаран та туюнса парать. Ҙапах ытларах библиотөкәран илетөп эпө. Малтан көнөке хуплашкөпе, әшөпе паллашатәп, ун хыҗсән вулатәп. Чәвашла көнөкөсөм илөмлө тухасөҗ, вөсене алла илөс килсөх тәрать.

Нумаях пулмасть эпө, вёрентекен сөннипе, Сергей Павлов җырна «Шупашкар кулачө» көнөкөпе паллашрәм. Пур калава та тимлөн вуларәм. Төп сәнарөсөм пөрле пәшәрхантәм, савәнтәм. Уйрәмах «Мәкка» калав кәмәла кайрө, вуласа тухсан ман куҗсем шывланчөҗ. Эпө така путөккөпе йытта җав тери шеллерөм. Юлашкөччен вөсем каялла таврәннишөн хөпөртөрөм. Автор чуна пырса тивмелле, ачасене җывәх калав җыринчен төлөнтөм. Ҙавәншән эпө җыравҗа тав сәмахө каласшән.

Эпө чөр чунсене юрататәп. Килте сурәхөсем, өне тытатпәр. Ҙулленөх сурәхөсем путөкөсемпе савәнтарасөҗ. Эпө вөсене алла хәнәхтаратәп, кашнине ят паратәп. Виҗөм җул пёр такине эпө те Мәкка төсе чөннөччө. Тен, җавәнпа-тәр калаври така путөккөне

питө шеллерөм.

Манән автора җирөп җывләх сунас килет. Малашне те ачасем валли илөмлө көнөкөсөм пичөтлөсе кәларма, җитөнүсем тума вәй-халө тапса тәтәр унра.

Кристина КОЛЬЦОВА.

Муркаш районө, Ҙатракасси шкулө.

● АННЕНЕ ПУЛАШАТАП

Кёленче саватра пёсернё чӕх

Симёсе хатёрлеме 2 килограмм чӕх какайё, 2 пуҕ сухан, услам су, хавара кирлэ чухлэ тавар, хура пӕрӕс кирлэ.

Чӕх тушкине вӕтам татаксене пайласа турӕр та сурма ҕаврашкан вакланӕ суханпа, таварпа тата пӕрӕспа хутӕштарӕр. Унтан какай кёленчене тултарӕр, сиеле кӕштах услам су хурӕр. Савата фольгапа хупласа сивё духовкӕна лартӕр. 180-200 градус хёртсе 45-50 минут тытӕр. Какай тин ҕеҕе ҕеҕе ҕеҕе улмипе е урӕх апатпа симе юрать.

Сырпа чӕх какайёнен пёсернё яшка

2 литр шыв, 400 грамм шӕмминчен уйӕрнӕ чӕх ашӕ, 2 ҕеҕе улми, 1 пысӕк кишӕр, 2 шӕратнӕ сыр, лавр сулси, ҕаврака пӕрӕс, укроппа петрушка, тавар илӕр.

Какайпа ҕеҕе улмине таваткалласа ваклӕр, кишӕре сурма ҕаврашкан касӕр. Чӕх ашне кӕштах су янӕ ҕатмара ӕшалӕр.

Кастрюлье шыв тултарса газ сине лартӕр. Вӕреме кӕрсен лавр сулси, пӕрӕс тата какай хушӕр. Сулама пӕчӕклетсе 10 минут пек тытӕр. Унтан ҕеҕе улмипе кишӕр ярса тата 10-15 минут пёсерӕр. Хыҕҕан яшкана шӕратнӕ сыр хушӕр та вӕл пӕтӕмпех ирӕличчен пӕтрӕтӕр. Вара таварпа вӕтетнӕ пӕрӕс, укроппа петрушка

сапӕр. Пӕтрӕтса илӕр те сулама сунтерӕр.

«Чиперке» салат

Салат валли 2 ҕамарта, 2 помидор, 4 хӕяр (таварлани те юрать), 50 грамм хытӕ сыр, 150 грамм кӕлпасси, чӕхӕн кӕкӕр тӕленчи какайё (2 татак), 4 кашӕк хайма, ешӕл симёс (укроп, петрушка, салат), кӕшт тавар кирлӕ.

Пёсерсе сивӕтнӕ чӕх ашне, помидора, хӕяра таваткалласа турӕр. Кӕлпассине улӕм пӕрчи евӕр ваклӕр. Хытӕ пёсернӕ ҕамартана шултӕра теркапа хырӕр. Сыра вӕтӕ терка витӕр кӕларӕр. Кураксене вӕтетӕр.

Пур симёсе те хаймапа, таварпа пӕтрӕтӕр. Салат хатӕр. Е кашни симёсе сийпе хурса тухма пултаратӕр. Ун чухне сийсене таварпа хутӕштарнӕ хаймапа сӕрӕр.

«Франци» салат

2 пан улми, 4 ҕамарта, 2 кишӕр, майонез, сухан тата сыр илмелле.

Пур симёсе те теркаласа сийпе ҕак ийӕкепе хурса тухмалла: вӕтетнӕ сухан – пан улми – ҕамарта – кишӕр – сыр. Кашни сий хыҕҕан майонез сӕрмелле.

Шӕрӕх аптрӕтсан

Суллахи шӕрӕх кунсем пуриншӕн те киленӕс мар ҕав. Шел те хӕшӕ-пӕрисемшӕн хӕртекен хӕвел – чӕн-чӕн асаплану. Вӕл сывлаха сиен кӕни каламасӕрах паллӕ ёнтӕ. Апла пулсан шӕрӕхран епле сыхланмалла-ха? Организм ытлашши вӕриленсе ан кайтӕр тесен мӕн тумалла?

Шӕрӕх кун май килнӕ таран килте пулма тӕрӕшмалла. Чӕречесене шура хутпа ҕыпӕҕтарма юрать. Ёнчен те урама тухрӕр пулсан ҕутӕ тӕслӕ, чӕн пусмаран (мамӕк пир, пурҕӕн, вискоза тата ытти те) ҕеленӕ тумтир тӕхӕнӕр. Вӕл ҕамӕл та ирӕклӕ пултӕр. Пуҕа мамӕк пир тутӕр сыхмалла е улӕм шлепке тӕхӕнмалла. Тӕксӕм куҕлах пирки те ан манӕр.

Пит-куҕа ытла вӕйлӕ сӕрлани те усӕсӕр. Хӕвел хӕртнипе вӕл пур пӕрех пӕсӕлса илемсӕрленӕ. Пите ҕухе сийпе пудра, куҕ хӕрпӕкӕсене кӕштах тушь, тутана ҕутӕ писев сӕрсен те вӕрӕнлӕ. Шӕрӕх кунра усӕ курма черчен, палӕрмалла мар шӕрӕшӕллӕ духи суйламалла. Унсӕрӕн вӕл тарпа хутӕшса лайӕх мар шӕрӕшӕ кӕларӕ. ҕавна май тӕтӕшрах ҕавӕнма тӕрӕшмалла.

Шӕрӕхра вартӕ хӕвӕрт ирӕлекен ҕамӕл апат, улма-ҕырла симелле. Рациона ытларах арбуз, дыня, хӕяр кӕртӕр. Вӕсенче шыв нумай. Аш-какайран хатӕрленӕ апат сахалрах е пачах симесен лайӕхрах. Пӕчӕра юн пусӕмӕ ӕсес хӕрушлӕх та пысӕк. ҕавна май сулла мар сӕт, сӕлӕ е рис пӕтти, банан, ҕеҕе улми тата пахча симёс симелле.

Шыв та нумайрах – кунне икӕ литра яхӕн – ёсмелле. Ытларах улма-ҕырла компочӕ, ийӕсӕтнӕ сӕт, симёс чей тата лимон сӕткенӕ хушнӕ шыв ёҕеҕе.

Сулла эфир кунӕпе тенӕ пекех пахчара ёҕлетпӕр: сум сумлатпӕр, шӕваратпӕр, кӕпклататпӕр. Кун хыҕҕан алӕсемпе чӕрнесем вара суса ямалла мар варланаҕҕе. Пӕрре сунипе ҕеҕе тасалмаҕҕе. ҕавна май, ёҕчен алӕсене малтанхи илеме кӕме темисе меслет сӕнетпӕр.

Пахчана тухас умӕн чӕрнесене ҕемсӕтнӕ супӕне чиксе кӕларӕр. Ку чӕрне хушши хураласран пулашӕ. Апла шывпа ийӕпетсе супӕн е гель сӕрӕр. Лайӕх ийӕвалӕр та 5-7 минут тытӕр, унтан юхакан шывпа ҕавӕр. Хыҕҕан тирӕке ӕшӕ шыв ярӕр, тавар, пӕр чей кашӕкӕ апат соди, кӕштах тип су хушӕр. Алӕсене тирӕке чиксе 20-30 минут тытӕр. Кайран губкапа е щеткапа сӕтарса тасатӕр.

ҕак процедура хыҕҕан алӕсене ҕеҕе улми нимӕрӕнчен, хаймаран тата вӕтетнӕ хӕяртан хатӕрленӕ маска сӕрӕр. 30 минутран суса ярӕр. Е ҕеҕе улми пёсернӕ шывпа чӕхӕр.

Ӕт типсе кушӕрханӕ пулсан ӕшӕтнӕ олива суне лимон сӕткенӕпе хутӕштарнӕ маскапа усӕ курӕр. ӕна кашни кун ҕывӕрма вӕртас умӕн алла сӕрӕр.

Хӕяр-косметолог

Пахчара хӕш-пӕр симёссем ҕитӕнеҕҕе те ёнтӕ. Вӕсенчен чи малтан ёлкӕрекени – хӕяр. Вӕл кашни килтех ӕсет пуль. ӕна таварласа, салата хушса хатӕрленисӕр пуҕне, косметологире те анлӕн усӕ кураҕҕе. Мӕншӕн тесен ҕак сӕтеклӕ симёсӕн 97 проценчӕ шывран тӕрать. Эфир те сире темисе маска туса пӕхма сӕнетпӕр. Маскасем валли тин ҕеҕе пуҕтарса илнӕ хӕяр кирлӕ.

Типӕ ӕт валли

1-мӕш рецепт: вӕтетнӕ пӕр хӕяра икӕ кашӕк хаймапа пӕтрӕтӕр та пите сӕрӕр. 20 минутран сивӕрех шывпа ҕавӕр.

2-мӕш рецепт: вӕтӕ терка витӕр кӕларнӕ 1-2 хӕяра пӕр-икӕ тумлам лимон сӕткенӕпе хутӕштарӕр. Вара пите сӕрӕр. 15-20 минут тытӕр та мамӕкпа тасатӕр. Шывпа сумалла мар. Ку маска ӕте нӕрӕклетме тата тутлӕхлатма пулашӕть.

3-мӕш рецепт: пысӕках мар пӕр хӕяра теркапа вӕтетмелле, пӕрер кашӕк сӕт тата тӕпӕрчӕ хушмалла. Лайӕх пӕтрӕтса ҕемсӕтсен темисе петрушка сулси тата кӕштах олива ҕавӕ ямалла. Пурне те пӕтрӕтмалла та пите сӕрмелле. 15 минутран мамӕкпа тасатмалла, унтан шывпа – малтан ӕшшипе, кайран сиввипе сумалла. Ку – ӕте ҕемсӕтекен, тутлӕхлатакан тата усӕлтаракан маска.

4-мӕш рецепт: ӕте нӕрӕклетме вӕтетнӕ хӕяртан, пӕтнӕкпе (мята) базилик курӕкӕсенчен тата икӕ-виҕе кашӕк салтак туми шывӕнчен хатӕрленӕ маскапа усӕ курмалла.

Сулла ӕт валли

1-мӕш рецепт: вӕтӕ теркапа хырнӕ хӕяра сӕлӕ ҕанӕхӕпе пӕтрӕтӕр. Маска ҕара хайма пек пулмалла. ӕна 20 минутлаха пите сӕрмелле те ӕшӕ шывпа сумалла. ҕак маскана эрнере 2 хут е ытларах темисе уйӕх тусан ӕтри ытлашши су тасалса тухать.

2-мӕш рецепт: пӕр-икӕ хӕяра хуппинчен тасатса ҕаврашкан турӕр. Татаксене лайӕх ҕунӕ пит ҕине хурса 15-20 минут тытӕр.

Шатралла, пӕрлешкеллӕ ӕт валли

1-мӕш рецепт: тин ҕеҕе пуҕтарса кӕнӕ ҕамрӕк хӕяра вӕтӕ терка витӕр кӕлармалла та 20 минутлаха пите сӕрмелле.

2-мӕш рецепт: ку маска валли пӕр хӕяр сӕткенӕ тата икӕ кашӕк сулла мар тӕпӕрчӕ кирлӕ. Симёсене хутӕштармалла та пите сӕрмелле. 15 минутран шывпа сумалла.

ҕак маскасене икӕ-виҕе уйӕхра эрнере икӕ хут тусан питри пӕрлешкеллӕ шатрасенчен яланлахах хӕтӕлма пулашь.

Алӕ та тирпейлӕхе кӕмӕллать

«Хăсанччĕ-ха?»

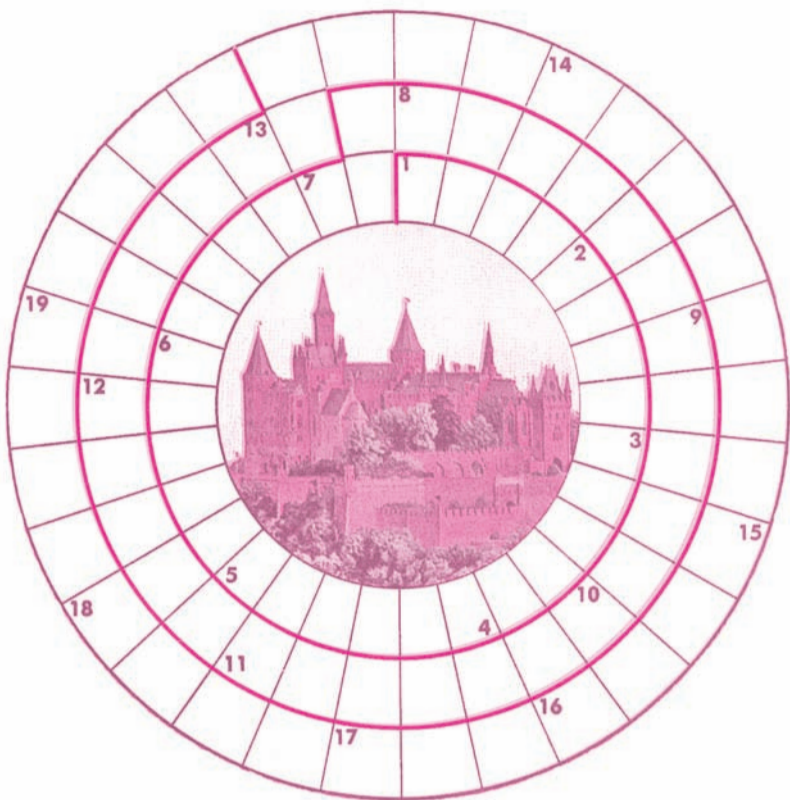
сăмах каçмăш

1. Тенчери пĕрремĕш космонавт Юрий Гагарин тенче услахе вĕссе кайнă.
2. Берлин хумине аркатнă.
3. В.Чкалов тата М.Громов летчиксем пĕрремĕш хут сурсĕр полкĕсĕ урлă Американа вĕссе ситнĕ.
4. Нимĕс фашистĕсем СССР çине сĕмсĕр-рĕн тапăнса кĕнĕ.
5. Мускав консерваторийĕ усалнă.
6. Чăваш патриархĕ И.Яковлев суралнă.
7. «Тантăш» (малтанхи ячĕ «Пионер сасси») хаçат тухма пуçланă.
8. Н.Никольский йĕркелесе янă «Хыпар» хаçат тухма пуçланă.
9. Е.Пугачев ертсе пынипе хресченсен вăрси тапраннă.
10. Крымри Перекопа вырăс сарĕсем савăрса илнĕ.
11. Наполеон французсен императорĕ пулса тăнă.
12. Крым вăрси тапраннă.
13. Ç.Элкерĕн «Шурăмпус килсен» романĕ пичетленсе тухнă.
14. Чăваш журналĕ «Сунтал» тухма пуçланă.
15. Чăваш кĕнеке издательствин йĕркеленнĕ.
16. Парижри II Интернационал конгресĕ иртнĕ.
17. Севастополь хулин хутĕленевĕ пуçланнă.
18. «Нарспи» поэма авторĕ К.Иванов суралнă.
19. Чăвашсен писателĕ К.Чулкас суралнă.
20. Вырăс-яппун вăрси пуçланнă.
21. Пĕрремĕш тенче вăрси пуçланнă.
22. Тенче услахе пĕрремĕш хут искусствăлла спутник (СССР) вĕссе хăпарнă.
23. Кăнтăрти Африка сĕр-шывĕнче футбол енĕпе тенче чемпионачĕ иртнĕ.
24. Раççейри Сочире Хĕллехи Олимп ваййисем иртнĕ.

«Мускав»

сăмах каçмăш

1. Мускав юхан шывĕн юппи.
2. Мускаври чи паллă урам.
3. Мускав хулин территоринче 14-мĕш ёмĕртен кĕнĕ ял, халĕ унта паллă аэродром вырнаçнă.
4. Мускавра суралнă паллă поэт, А.Герцен тусĕ, эмигрант.
5. Шереметов граф йăхĕ пурăннă ял, халĕ Мускав хулине кĕрет.
6. Мускаври кинотеатр.
7. ... Иоанновна (1693-1740) – Романов династийĕнчи императрица.
8. Паллă скульптор, Мускавра вырнаçтарнă Н.Гоголь, А.Островский сыравсăсен палăкĕсен авторĕ.
9. Мускаври кинотеатр.
10. Кремль башнисенчен пĕри.
11. Мускав ячĕллĕ канал çинчи хула тата сак ятлă юхан шыв.
12. Мускаври кинотеатр.
13. Мускаври кинотеатр.
14. Мускаври метрополитен станцийĕ.
15. Мускаври кинотеатр.
16. ... Демидова, ... Пугачева.
17. Французсемпе сарăçнă хыççăн (1812 ç.) Мускав архитектуринче килнĕ сĕнĕ стиль.
18. Паллă вырăс ўнерси, ун чылай ёçĕ Третьяков галерейинче упранать.
19. Вырăс чиркĕвĕн патриархĕ, патшан сывăх тусĕ, тĕн йĕркин реформинче пуçласа шар курнă, хай санне сухатнă сын (1605-1681).

«Йывăç-курăк» пуç ватмăш

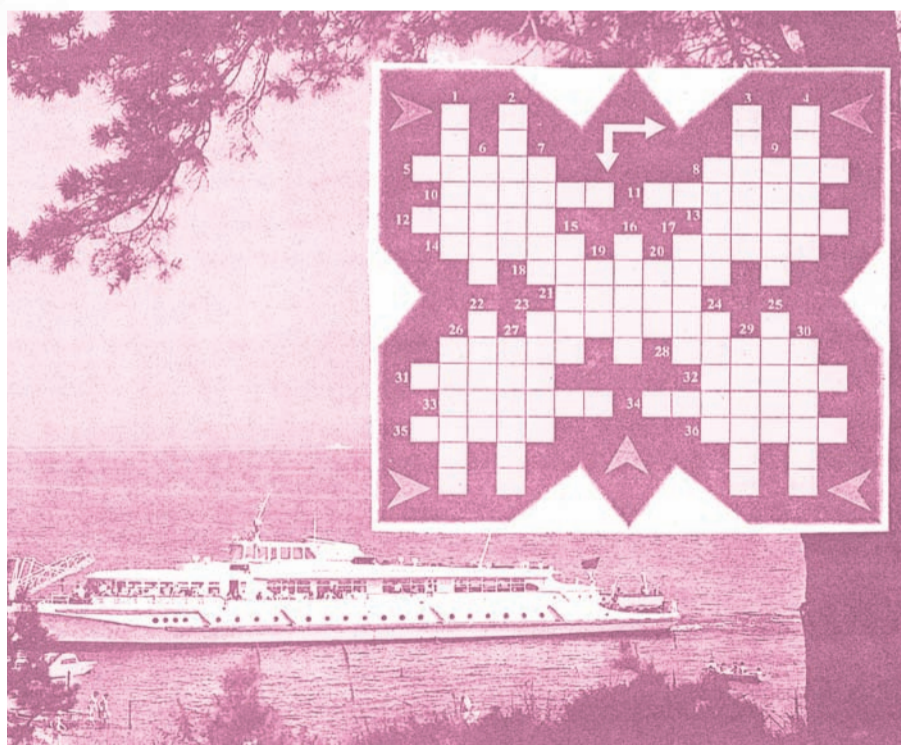

Тупсăмсем чăваш сăмахлăхĕнчи тĕслĕхсемпе çыхăннă. Хуравсене тупма вара саврашари ўкерчĕсем пулăшĕç.

1. Çулла тумланать, хĕлле пăрахать (туп.юм.).
2. Ыраш акнă вăхăтра ... хăватлă (йўçĕ) пулсан, ыраш апулат (сăнав).
3. Йăмра ялта ўсет, ... – сымара (ват.сăм.).
4. Вăрман витĕр тухрăмăр, ... сулси сутипе (юрăран).
5. ... (силпĕ курăк), тăватă куç (туп.юм – тўме).
6. ... апа сымрăк чух аваççĕ (ват.сăм.).
7. Суркунне шапа авăтма пуçласан, ... акма вăхăт ситнĕ, теççĕ (сăнав).
8. Миçе хут каланă пуль: тилле \Ан шан, ниҳăсан та ан итле. \Анчах та асăр мулкасем \савах та пур сав, тусăмсем. \ «Чее тилĕпе айван мулкач» юптару авторĕ е сĕсен хирти курăк.
9. Шур сымри – клюква, шур таки – бекас, ... - (пырей).
10. Укăлча умĕнче шурă ... (юрăран).
11. Выçлăх сўлĕ – ... сўлĕ (ват.сăм.).

«Тенчери илемлĕ вырăн»

сăмах каçмăш

- Сылтамалла:** 5. Японери Хонсю утравĕ çинчи хула. 8. «Курак тăманĕ», «Кĕмĕл алтăр» кĕнекесен авторĕ. 10. Чăваш ўнерси. 11. Тинĕсри чĕр чун, ун юлашкисем утрав йĕркелеме пулăшаççĕ. 12. Професси шайĕнче футболла вылянă Шупашкар команди. 13. ...а кĕтекене хайне йывăр пулнă, теççĕ (ват.сăм.). 14. Тăрна тĕсĕ. 17. Триумф аркин тăрри. 18. Ўсĕм сўлĕ, талпăну. 21. Авалхи грексен халăх пухăвĕ. 23. Шăхлич тĕсĕ. 26. Хĕлĕхлĕ музыка сăпрайĕ. 28. Шыв-тинĕс порт ёçченĕ. 31. Атăл юппи. 32. Хими элеменчĕ. 33. Тĕрĕксен сăл куçĕсенчен пуçланакан юхан шыв. 34. Юхан шыв е тинĕс карапĕсем çинче ёçлекен. 35. Выльăх-чĕрлĕх сўлла апатланакан вырăн. 36. Сехетĕн чи пĕлтерĕшлĕ пайĕсенчен пĕри.

- Аялалла:** 1. Атăл тăрăх хăвăрт ишнĕ транспорт хатĕрĕ. 2. Хунсен паллă ертўси, сўл пуçĕ. 3. Чăвашла тухакан журнал. 4. Сўт санталăк пулăмĕ. 6. Финляндири кўлĕ. Ун ашĕнче 3000 яхăн утрав вырнаçнă. 7. Крымри юхан шыв. 8. Пурнăç «тыткăчи». 9. Ун çинчен сивĕтсен сĕç аса илетĕн. 15. Гота сырăвĕнчи паллă кăтарту. 16. Ўсен-тăран тĕнчи. 17. Тенчипе паллă Инди шахматисчĕ. 19. Сĕр çинчи чи пысăк шапасенчен пĕри. 20. Опера пайĕ. 22. Сак минералсăр пĕр сын та пурăнаймать. 23. Тинĕс амăрт кайăкĕ. 24. Италири Альп тăвĕсем хушинчи хула. 25. Организма кирлĕ сўт санталăк хутăшĕ. 26. Кил-сўрттра кирлĕ савăт. 27. Аист тĕсĕ. 29. Слесарь сăпрайĕ. 30. Бразилири порт тата хула.

Ребус

Çаканта ваттисен сăмахĕ вуланĕ

Юрий ФРОЛОВ (Шупашкар) хатĕрленĕ.